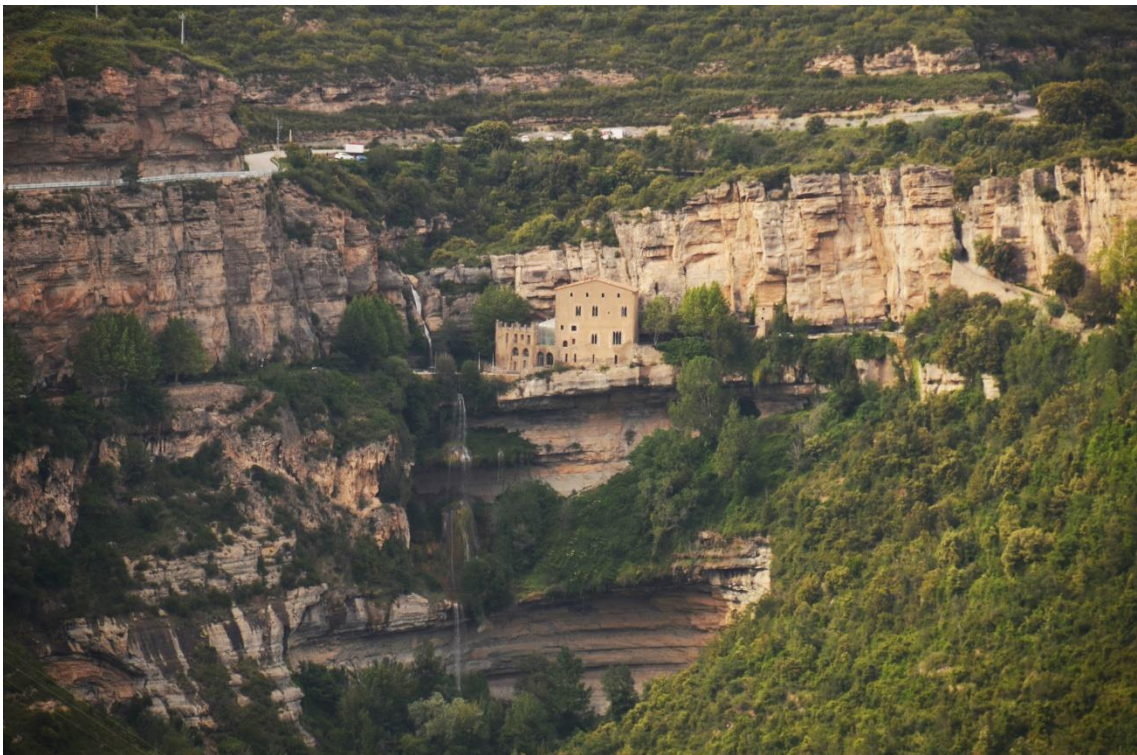

Sant Miquel del Fai

Paisatge d'història, art i llegenda

Mariona Relats Molins

174073

Dirigit per Rosa Cerarols

Curs 2017-2018

Facultat d'Humanitats

Universitat Pompeu Fabra

A l'Antoni Pladevall, per l'entrevista que em va concedir i per parlar-me amb saviesa i coneixement de Sant Miquel del Fai; a la meva tutora Rosa Cerarols, per guiar-me i orientar-me al llarg d'aquests mesos; al meu pare, per la seva mirada crítica i les seves objeccions i a la meva família, per ensenyar-me que de vegades no cal anar gaire lluny de casa per trobar racons bonics i carregats d'història i de patrimoni.

Índex

1. Introducció: objectius i continguts del treball	1
2. Consideracions prèvies: humanitats, patrimoni cultural i valors del paisatge	3
2.1. Perspectiva metodològica de l'Observatori del Paisatge de Catalunya	4
3. Caracterització i avaluació del paisatge de Sant Miquel del Fai	6
3.1. Valors naturals	6
3.2. Valors històrics	9
3.2.3. Arquitectura i peces artístiques del conjunt monàstic	13
3.3. Valors estètics	16
3.4. Valors simbòlics	18
3.5. Valors d'ús social.....	23
3.6. Valors productius	25
4. Proposta de guió per a una visita a l'espai de Sant Miquel del Fai	27
5. Conclusions	37
Bibliografia.....	39

Annexos

- I) Figures
- II) Poemes
- III) Entrevista

1. Introducció: objectius i continguts del treball

Sant Miquel del Fai és un espai natural molt singular al cor dels Cingles de Bertí, situat entre els termes municipals de Bigues i Riells i Sant Quirze Safaja, entre les comarques del Vallès Oriental i el Moianès. El mes de juny del 2017 la Diputació de Barcelona va adquirir un conjunt de 70,5 hectàrees de l'espai i té previst dur-hi a terme una tasca de gestió del patrimoni per obrir-lo com a parc públic a partir de la primavera del 2019. Es tracta d'un espai natural valuós i de patrimoni cultural privilegiat que val la pena de conèixer a fons. Sempre ha estat en mans privades, que han fet una explotació comercial i turística poc curosa dels seus veritables valors patrimonials i que mai no s'han posat prou al descobert amb tota la seva potencialitat.

Ara, com a parc públic, té una oportunitat excel·lent per ser presentat com un veritable conjunt de patrimoni natural i cultural, compatible amb el component lúdic propi de tots els espais integrats a la Xarxa de Parcs Naturals de la Diputació de Barcelona. Es tracta d'un paratge d'interès històric i arquitectònic emmarcat dins d'un paisatge únic, molt especial, que ha donat lloc a moltes llegendes. Es caracteritza per ser un espai de passeig enclavat entre cingleres calcàries que conformen grutes i coves i que contrasten amb els tons vermellors de parts properes d'aquests cims espadats. Al bell mig del paratge, el riu Tenes cau a la vall a qui dona nom a través d'un salt d'aigua, que a vegades arriba a nivells cabalosos espectaculars i que ha esdevingut tota una icona. Està integrat dins l'Espai d'Interès Natural de Gallifa-Cingles de Bertí, inclòs a la Xarxa de Natura 2000 en la categoria d'Espais de Muntanya d'Interior. També forma part del Pla d'Espais d'Interès Natural de Catalunya (PEIN), que vol garantir la protecció i la conservació de l'indret.

Per tot aquest ventall ampli d'elements naturals i culturals, intrínsecament interrelacionats, es tracta d'un paratge que, si es cuida i s'interpreta dins d'un marc coherent, té moltes possibilitats de convertir-se en un espai de referència més enllà de la zona i de les comarques veïnes. És, per tant, un moment adequat per fer propostes que puguin presentar de manera atractiva aquesta riquesa que el converteix en un tresor i punt identificador dels Cingles de Bertí i de la Vall del Tenes.

Atès que aquest espai patrimonial es tracta d'un cas sobre el qual s'està treballant en l'actualitat, aquest treball de final de grau d'Humanitats es fixa en Sant Miquel del Fai encaixant-lo amb la interdisciplinarietat que les humanitats ofereixen i amb la modesta

pretensió que, eventualment, pugui servir com a material a considerar en la nova gestió del parc. Aquest treball entendrà en tot moment Sant Miquel del Fai com un veritable paisatge cultural en la mesura que la seva bellesa i singularitat és fruit d'una suma de factors en què la petjada de la intervenció humana, artística i espiritual al llarg dels segles ha anat transformant l'entorn natural privilegiat. Per això, es proposa remarcar els valors humanístics de l'espai, que són els que menys s'han tingut en compte fins ara en la seva explotació com a conjunt visitable.

Pel que fa a l'estructura i als objectius, el treball es divideix en dues parts: una de primera, de caire teòric, i una de segona, més pràctica, que desenvolupa una proposta de visita a l'espai, concretant i exemplificant els valors teòrics descrits a la primera part. Aquesta primera part es proposa caracteritzar i posar en relleu els valors i la gran riquesa del conjunt de Sant Miquel del Fai. Vol ser un estat de la qüestió endreçat i aprofundit i per fer-ho segueix la perspectiva metodològica de l'Observatori del Paisatge de Catalunya, descrita en l'apartat 2.

Pel que fa a la segona part, es tracta d'una proposta pràctica de presentació atractiva i creativa dels valors culturals d'aquest espai. Amb el material recollit a la primera part, s'ha ideat un guió per a una hipotètica visita general, que combina tècniques dramàtiques i audiovisuals, i que té com a objectiu presentar els valors històrics, estètics i simbòlics d'aquest paisatge, sempre tenint present els valors naturals, però deixant per a especialistes mediambientals el tractament del seu interès geològic, hidrogràfic i de fauna i natura que depassen el camp d'estudi que s'ha fixat aquesta recerca.

2. Consideracions prèvies: humanitats, patrimoni cultural i valors del paisatge

Tal i com s'ha indicat a la presentació dels objectius i dels continguts del treball, a les pàgines que vénen a continuació, l'espai de Sant Miquel del Fai s'entendrà sempre com un paisatge cultural, conformat amb el pas dels segles, a través de l'aportació humana. És per això que és adient fer algunes reflexions i consideracions prèvies que ajudin a emmarcar-lo i a entendre'l com a tal i que fan que les humanitats i la seva interdisciplinarietat siguin una eina molt útil per aproximar-s'hi.

El geògraf nordamericà Carl O. Sauer, en la seva obra *The Morphology of Landscape* (1925), va proposar un nou paradigma que més tard s'ha conegut com a "geografia cultural" i que ha estat el punt de partida per a una revalorització del concepte de paisatge. La concepció tradicional del paisatge, que només es referia a la seva consideració física, s'ha anat substituint per una conceptualització que entén l'espai com una entitat històrica i cultural i que descobreix una dimensió de la societat que l'ha construït.¹

El 1992 la Convenció del Patrimoni Mundial es va convertir en la primera eina legal internacional per reconèixer i protegir els paisatges culturals. L'article primer d'aquesta convenció defineix que els paisatges culturals representen la combinació del treball de l'ésser humà i de la natura. Sota aquesta categoria, s'hi han anat incloent un ventall ampli de paisatges que són fruit de la interacció entre l'ésser humà i el seu medi i que obliguen a desprendre's de la visió tradicional segons la qual l'àmbit cultural i el natural responen a esferes diferents.²

A Catalunya, la zona de Pirineus-Mont Perdut ha estat reconeguda com a paisatge cultural de la UNESCO, com també –i encara als Països Catalans– ho ha estat la Serra de Tramuntana a l'illa de Mallorca. El paisatge cultural del Priorat és candidat des del febrer del 2018 com a "Priorat-Montsant-Siurana, mosaic mediterrani" i, si s'escau, serà reconegut el 2019. En el cas d'estudi d'aquest treball es pot parlar d'un paisatge cultural força restringit territorialment i que no és comparable amb els paisatges culturals esmentats anteriorment, més extensos, i que han estat reconeguts per la UNESCO, però

---

¹ Vegeu SAUER, Carl O. (1925): *The Morphology of Landscape*. California: University of California Publications in Geography.

² Vegeu UNESCO, "Cultural landscapes": «<https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>».

sí que, per les seves característiques, enllaça bé amb la definició de paisatge cultural que la Convenció del Patrimoni defineix en els seus criteris.

Els referents culturals que han impregnat i humanitzat el paisatge de Sant Miquel del Fai van des del modest camí sinuós en forma d'escala que comunica el poble de Riells amb el conjunt arquitectònic del monestir, que inclou l'església-cova de Sant Miquel, l'antiga casa del priorat i l'església de Sant Martí, fins a les mirades atònites de diverses generacions i sensibilitats que, a part d'utilitzar-lo com a motiu pictòric, l'han convertit en un indret de llegendes i a qui s'han dedicat àmplies glosses literàries.

L'Observatori del Paisatge de Catalunya, en la seva obra *Els catàlegs del paisatge de Catalunya: metodologia* (2016), proporciona uns criteris molt útils a l'hora de caracteritzar, identificar, descriure i posar en relleu els valors d'un paisatge. Distingeix diferents tipus de valors que permeten tractar el paisatge “des de totes les seves dimensions a través d'una àmplia classificació escollida atenent a la riquesa i diversitat dels paisatges de Catalunya” (Nogué; Sala i Grau, 2016: 62). És per això que, per caracteritzar i posar en relleu els valors de Sant Miquel del Fai, se seguirà la perspectiva metodològica i la classificació que ofereix l'Observatori del Paisatge de Catalunya.

2.1. Perspectiva metodològica de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

L'Observatori del Paisatge de Catalunya distingeix i defineix sis tipus de valors del paisatge: naturals, estètics, històrics, d'ús social, simbòlics i productius. Pel que fa als valors naturals, es tracta d'aquells “factors o elements que determinen la qualitat del medi natural, com a espais amb especial interès natural i ecològic (...) i també els paisatges reconeguts per criteris estrictament naturals” (Nogué; Sala i Grau, 2016: 62).

Els valors estètics són aquells que es relacionen amb la seva bellesa i atractiu i que fan que esdevingui “el suport d'una realitat estètica fundada en la capacitat d'expressió d'aquest mateix paisatge, no només a través de la mera contemplació, sinó també gràcies a la mediació d'altres arts com la pintura, la literatura, la música, la fotografia, etc.” (Nogué; Sala i Grau, 2016: 62). Hi tenen un paper rellevant els elements que configuren la composició visual del paisatge, com ara els patrons o combinacions d'elements que es repeteixen i que en faciliten la seva identificació i les singularitats o particularitats que el transformen en un perfil identificable i únic.

Els valors històrics són aquells que es relacionen amb l'empremta que l'ésser humà ha anat deixant en un indret determinat en funció de les activitats que hi ha anat desenvolupant i que han anat transformant el paisatge al llarg del temps. No es tracta d'un "mer inventari d'elements d'interès històric", sinó també dels "espais o conjunts d'elements que es considera que tenen un valor paisatgístic des d'una perspectiva històrica" (Nogué; Sala i Grau, 2016: 63). Es tracta d'uns valors entesos sempre des d'una perspectiva dinàmica i que permeti posar al descobert el significat que per a la població de cada moment té i ha tingut un determinat paisatge.

Els valors d'ús social són aquells que es vinculen a l'ús que els individus i els col·lectius fan del paisatge: plaer, oci, repòs, observació, pràctica de l'esport, activitats científiques i educatives, etc. Pel que fa als valors simbòlics, són aquells que es relacionen amb les expressions d'identificació i de pertinença que la població que hi viu estableix amb un paisatge. Es tracta d'atribucions de caràcter mitològic molt lligades a les llegendes i les tradicions populars que resideixen, sobretot, en paisatges que han tingut una àmplia representació artística i que han facilitat la creació d'imaginari col·lectiu. I per últim, els valors productius són aquells que es relacionen amb els beneficis econòmics que pot proporcionar un paisatge, sempre sota els paràmetres de la sostenibilitat: "Els paisatges s'han d'entendre com unitats multifuncionals dinàmiques que puguin canviar de funció al llarg del temps, però que en tot moment assegurin la seva productivitat" (Nogué; Sala i Grau, 2016: 64).

En aquest mateix treball metodològic de l'Observatori del Paisatge de Catalunya es recullen les fonts que proporcionen informació dels valors i que, fonamentalment, són quatre: les fonts documentals –sobretot pels valors naturals i històrics–, les fonts orals –per identificar els valors de caràcter cultural i perceptiu–, els coneixedors del territori –els agents locals i la gent que viu i que coneix el territori– i l'herència artística i literària –pintura, fotografia, literatura, guies de viatges, etc. (Nogué; Sala i Grau, 2016: 65, 66). Aquestes seran, precisament, les fonts d'on prové la informació recollida posteriorment. En aquesta línia, es vol destacar l'entrevista a Antoni Pladevall –inclosa als annexos del treball–, que ha estat de marcada importància a l'hora d'extreure dades no documentades per escrit i que han servit per identificar els valors d'ús social i productius del paisatge de Sant Miquel del Fai. En iniciar la recerca, de seguida es va fer palès que Pladevall era el màxim estudiós de l'espai pel gran nombre de publicacions de les quals és autor i és per això que es va creure que era oportú poder parlar amb ell de primera mà.

3. Caracterització i avaluació del paisatge de Sant Miquel del Fai

3.1. Valors naturals

Els valors naturals que configuren l'espai de Sant Miquel del Fai, l'emmarquen en un paisatge amb una topografia singular, que el converteixen en un paratge de gran atractiu i interès que, en l'àmbit didàctic i científic, és doble: els afloraments de les roques sedimentàries paleògenes que formen els Cingles de Bertí i la geomorfologia (salts d'aigua, balms i coves):

L'àmbit geogràfic dels Cingles es caracteritza per uns trets geomorfològics destacables que configuren un relleu acinglerat originat a partir de l'acció dels processos geològics externs sobre les diferents litologies presents a l'espai, on la incidència de la xarxa hidrogràfica s'adapta i ressalta amb més intensitat les característiques de la disposició dels diferents tipus de roques sedimentàries (UEC: 2002, 6).

Inclòs en l'espai territorial de protecció natural Gallifa-Cingles de Bertí, està integrat a la Xarxa de Natura 2000 en la categoria d'Espais de Muntanya d'Interior.³ La seva gestió es duu a terme a través del Pla d'Espais d'Interès Natural de Catalunya (PEIN), en aquest cas amb el *Pla Especial del Medi Natural i el Paisatge dels Cingles de Bertí*, aprovat l'any 2002. El PEIN (Decret 328/1992) dota d'un règim de protecció bàsica als espais amb interès natural de Catalunya amb l'objectiu de fixar i delimitar determinacions essencials per garantir-ne la seva protecció i de conservar-ne i preservar-ne els seus valors múltiples.⁴

Sant Miquel del Fai es troba en un extrem dels Cingles de Bertí però, tal i com apunten els experts (UEC: 2002, 6), participa plenament en la seva contextura geològica. Els Cingles de Bertí és un massís o peniplà de la Serralada Prelitoral que queda retallat pel riu Congost a la part de llevant i pel riu Tenes a la part de ponent. Es ramifica cap a Sant Feliu de Codines, des d'on enllaça amb els Cingles de Gallifa. Hi destaquen els cims del

---

³ Vegeu Departament de Territori i Sostenibilitat, Generalitat de Catalunya (2013): *Xarxa natura 2000. Memòria i Llista d'espais que componen la proposta*.

⁴ Vegeu Departament de Medi Ambient, Generalitat de Catalunya (1996): *Espais inclosos en el Pla d'espais d'interès natural (PEIN)*, Barcelona: Grup 3, p. 3, 206.

Puiggraciós, conegut pel seu santuari i que arriba als 807 metres d'alçada, i el Puig Ciró, la silueta més familiar de la cinglera que arriba als 865 metres.

Tal i com apunta el geògraf Carles Rué (*Vallesos*, 2011: 140), tenen certa continuïtat i semblança amb el massís de Sant Llorenç del Munt i la serra de l'Obac. A tots ells, els descriu com un “llarg, esgraonat i altívol mur de conglomerat, amb bells barrets de clapes d'intrèpids alzinars i de pins als seus peus”. En la seva base inferior, el Cingles de Bertí estan formats per una peni-planúria del final de l'era primària, que va ser resultat del plegament hercinià que també hauria format el Montseny, sobre el qual es van dipositar materials triàsics. Corresponen a antics fons marins mesozoics i cenozoics i, és per això, que entre els sediments hi apareixen nombrosos fòssils. La zona alta dels Cingles, en canvi, està constituïda a base d'estrats de l'eocènic inferior, formada de conglomerats rojos –l'anomenada *petra mala* o *saxa deteriora*. És aquesta varietat i superposició d'elements la que explica la seva diversitat de tonalitats (Pladevall, 1970: 13 i Dantí; Galobart i Ruiz, 1995: 28-30).⁵

Els Cingles de Bertí constitueixen el límit biogeogràfic entre les àrees de clima mediterrani i les àrees de la muntanya mitjana plujosa i el clima més fred de la comarca d'Osona. El geògraf Salvador Llobet (UEC, 2002: 5) apuntava, però, que més que una barrera, els Cingles de Bertí són un enllaç entre el Vallès i la plana de Vic “ja que els seus relleus es conjuguen harmoniosament amb els que circumden la plana”. Malgrat que no hi hagi una estació meteorològica oficial, sembla comprovat que a la vall de Riells, envoltada pels cingles de Sant Miquel del Fai, s'hi forma un microclima, especialment sec i calorós a l'estiu, que ha propiciat els reiterats incendis forestals que han patit els Cingles de Bertí (1973, 1982, 1985, 1994).

Aquests incendis, dels quals parlen –entre d'altres– els estudiosos Jaume Dantí, Lluís Galobart i Joan Ruiz (1995: 28), han modificat la fesomia i el perfil muntanyós dels Cingles de Bertí i han afectat tot el conjunt vegetal. La vegetació que s'hi ha conservat varia a causa de la diferència d'altures. A dalt dels cims, s'hi troben arbres típics de climes freds i humits com el pi roig, l'alzina i algun roure. Als llocs secs i a les solanes, hi ha pinyers i pins bords i, de forma excepcional, hi apareix algun faig residual, ja que aquesta espècie ha tendit a desaparèixer-hi pressionada pels pins i per un major rigor climàtic. És a les gorgues i a les obagues on es conserva més l'antiga vegetació. Pel que fa a la fauna,

---

⁵ Vegeu annexos I: figura 1.

s'hi refugien espècies amenaçades i destaca el proper Cim d'Àligues, que és, actualment, un centre especialitzat en aus rapinyaires.⁶

El riu Tenes, que neix a la Sauva Negra i que avui pertany a la comarca del Moianès, entra al Vallès de forma espectacular a través del salt d'aigua de Sant Miquel del Fai. Té una caiguda de prop de 300 metres i, tal i com assenyala l'historiador i geògraf Francesc Roma (*Vallesos*, 2016: 73), “ha esdevingut icona de l'indret”. Les pluges de primavera i tardor donen vida al Tenes, normalment un riu poc cabalós, però que en ocasions ha experimentat crescudes espectaculars com les que van provocar morts i danys materials el 1994.⁷ A més a més, a part del Tenes, hi ha la riera del Rossinyol, que n'és el seu principal afluent. Tal i com apunta el fotògraf Jesús Cano (2015: 155), que ha fotografiat a fons l'espai, es tracta “d'un col·lector de la majoria de les aigües que davallen del sector septentrional dels Cingles de Bertí”, malgrat que no arriba als cinc quilòmetres. En èpoques de pluja fortes, pot arribar a rajar per tres saltants vora l'església-cova de Sant Miquel i el priorat.⁸

Són de gran interès natural les gorgues, les balmes, els salts d'aigua i les coves que, tal i com assenyalen estudis fomentats per excursionistes experts (UEC: 2002, 6), neixen del modelat i dels processos càrstics que s'associen al curs de les aigües superficials i subterrànies. Es tracta d'una aigua rica en calci, que crea formes curioses amb els troncs i arbusts amb el seu degoteig. Per això, tal i com recull Pladevall (1970: 13), era habitual la venda de trossos de fusta, objectes de cristall i cànirs amb aquestes formes. A prop de la gran cascada i gairebé sota l'església de Sant Martí, hi ha l'obertura d'accés a la Cova de les Tosques, la més antiga i reconeguda de les coves del Fai.⁹ No gaire lluny, hi ha coves menors, però que no són tan accessibles. El nom prové de la gran quantitat de tosques o roques calcàries que la formen i que serveixen de suport i de límits a la plataforma on es recolza l'església de Sant Martí.

---

⁶ Per a més referències sobre el Cims de les Àligues vegeu «<https://cimdaligues.com/>».

⁷ Per a més referències sobre les riuades del Tenes vegeu DANTÍ, Jaume; GALOBART, Lluís i RUIZ, Joan (1995): *La Vall del Tenes. Natura, passat i present d'un racó del Vallès*, La Garriga i Santa Eulàlia de Ronçana: Mancomunitat de la Vall del Tenes, p. 46. I vegeu també la revista-llibre *Vallesos* núm. 12 (2016), Anglès: Gent i Terra.

⁸ Vegeu annexos I: figura 2.

⁹ Vegeu annexos I: figura 3.

Les aigües s'han enretirat, excepte en els llocs de més profunditat, i és per això que la major part de la cova és morta. Tot i així, té la qualitat de cova vivent i és plena d'estalactites i de cortinatges de pedra i, tal i com indica Pladevall (1970: 13), va ser objecte “d’una il·luminació artística i d’una encertada conducció d’aigües que va ajudar a subratllar-ne els encants i a facilitar-hi l’accés per a les visites”. La caracteritzen els colors blanquinosos, cendrosos i rogencs. El sostre de la cova va minvant i es fon en un petit llac subterrani que es troba gairebé sota del gran saltant de Sant Miquel. Sempre hi ha hagut el misteri de si més enllà hi havia més sales, però aquesta és part de la vida de les coves del Fai que també s’escola dins de les seves moltes llegendes.

3.2. Valors històrics

Pladevall (1970: 77) va escriure: “Déu escampà bellesa i atractiu sobre el Fai, però els homes des de la més remota prehistòria han adoptat el lloc i l’han embellit fent-lo més atractiu i bell si així es pot dir”. I és que, en tot el replà de Sant Miquel del Fai, s’hi endevina la mà d’aquest ésser humà, que al llarg del temps ha anat controlant i ordenant els elements naturals del paisatge i canalitzant l’aigua en estanys, obrint camins i facilitant accessos a les coves. Si bé el passat monàstic és el més substancial pels edificis que ens indiquen la presència de monjos al Fai des del segle X, la trajectòria humana en aquest indret, sobre la qual s’ha escrit molt, ha estat llarga i s’acompanya de testimonis arqueològics des de ben antic, però arriba també fins a les restes d’una central hidroelèctrica que hi ha al seus peus, de mitjan del segle XX.¹⁰

Tal i com indiquen Dantí, Galobart i Ruiz (1995: 71), tot apunta que, entre 16.000 i 10.000 anys enrere, caçadors del paleolític final devien habitar les terres del Tenes i dels Cingles de Bertí. S’han trobat restes amb utilatge de sílex –burins per tallar, puntes, fulles rebaixades– i restes d’animals a Can Garriga de Bigues i al coll de Can Tripeta, prop del Puiggraciós. Un altre indicatiu d’aquesta presència tan remota a la zona són les troballes de ceràmica cardial –amb decoració feta amb vores de petxina– a les coves troglodítiques de l’Espluga, a Sant Quirze Safaja i que daten del 5.000 aC. Si bé al mateix Fai no s’han trobat monuments megalítics, sí que n’hi ha en d’altres llocs propers, com són els dòlmens

---

¹⁰ Vegeu annexos I: figura 4.

de Castellcir i Castellterçol o els sepulcres de fosa del neolític mitjà apareguts a Riells del Fai i també a Bigues.

D'altra banda, també hi ha indicis que cims propers al Fai –el Puiggraciós, el turó del Rull i el puig Alt del Viver, etc.– van ser estatges ibèrics, que devien estar en contacte amb els colonitzadors grecs des del segle VI aC i que és per això que haurien assolit un nivell tècnic i cultural força avançat pel seu temps. Seguidament en el temps, des del segle III aC, els romans haurien anat ocupant aquestes terres i els ibers haurien anat acceptant les formes de vida dels pobladors nous, tal i com recullen Dantí, Galobart i Ruiz (1995: 74-75). La presència dels romans prop del Fai, però, s'ha situat més a les planes de la Vall del Tenes i és la que hauria configurat els primers nuclis urbans de la zona (la Garriga, Caldes de Montbui, Santa Eulàlia de Ronçana, Lliçà d'Amunt, etc.). Tot i així, la cinglera no hauria quedat abandonada i això ho denota l'antiga via romana, de la qual se'n conserven fragments d'empedrat, que enllaçava Vic (*Ausa*) amb Caldes de Montbui (*Acqua Calidae*), localitat balneària coneguda per les seves termes romanes (UEC, 2002: 9-10).

Ha estat documentat que el Fai també es va convertir en un indret òptim per a la defensa, sobretot per les coves. Precisant, hi ha una llegenda que explica que, durant la conquesta musulmana iniciada el segle VIII, els sarraïns mai van poder enfilar-se al replà del Fai i que el reietó moro de Riells no va aconseguir fer fora la nombrosa comunitat de cristians que sembla que s'hi refugiava (Boada i Casas, 1993: 22). Hi ha tres esglésies documentades a la zona des de l'any 878, de les quals la més vinculada al Fai és la de Sant Martí, avui encara dreta i conservada, i tot indicaria que es tractaria de la primera església cristiana dels voltants. Les altres dues esglésies són Sant Genís, avui desapareguda, i Sant Feliu, avui la parròquia del municipi de Sant Feliu de Codines. Pladevall (1970: 19) indica que és per una butlla del papa Silvestre II, expedida el desembre del 1002, que se sap que formava part dels béns del monestir de Sant Cugat, juntament amb les altres dues esglésies.

Pels volts del segle IX, el sistema feudal convertia comtes, barons i nobles en propietaris de terra que tenien atribucions jurídiques i polítiques sobre els pagesos i els serfs lliures de l'entorn. És el cas de la baronia de Montbui, el funcionament de la qual recullen Dantí, Galobart i Ruiz (1995: 112-114), que va tenir origen el 995 quan el comte de Barcelona Ramon Borrell va donar a Gombau de Besora el castell i les parròquies de la zona. Va ser aquest darrer qui entre el 997 i el 1006 va fer construir el monestir de Sant Miquel del

Fai, també terme del Castell de Montbui, i que compartien els bisbats de Vic i de Barcelona a causa de la seva ubicació geogràfica situada al límit entre les dues demarcacions episcopals.

La primera comunitat benedictina es va reunir sota la direcció de l'abat Willemundus. Per les inscripcions de l'acte de consagració, se sap que mai no va superar els deu membres. A Gombau de Besora el preocupava molt mantenir la disciplina monàstica i la persistència del monestir i és per això que l'hauria unit al monestir de Sant Víctor de Marsella, mantenint aquesta relació filial fins a l'extinció del priorat regular el segle XIV. El document d'annexió data del 15 d'octubre del 1042 i, tal i com indica Pladevall (1970: 37), aquest fet hauria marcat tendència perquè, seguidament, la comtessa Ermessenda de Barcelona hauria fet el mateix amb monestirs com el de Sant Pol de Mar, entre d'altres. Al mateix segle XI, al monestir marsellès també se li van unir les grans abadies catalanes de Sant Miquel de Cuixà i Sant Martí del Canigó el 1091 i també el de Santa Maria de Gerri el 1096.

Les relacions de Sant Miquel del Fai amb el monestir de Sant Víctor de Marsella es van enrair a l'inici del regnat de Jaume II, a causa de la possessió catalano-aragonesa de Sicília, que anava en contra de les pretensions de França. Jaume II va donar el monestir de Sant Miquel del Fai a Fra Jaume Guillem, de la casa reial, i va passar a ser propietat reial. El 1363, Guillem de Grimoard, antic abat del monestir marsellès, va ser escollit papa i va posar sota l'obediència de la Santa Seu el monestir de Sant Víctor i els seus priorats, també el de Sant Miquel del Fai. A finals del segle XIV, el monestir va ser transformat i va passar a mans privades (Tell i Zurdo, 2016: 11). Tal i com recullen Dantí, Galobart i Ruiz (1995: 112), la família noble Torrelles van ser-ne posseïdora la segona meitat del segle XV.

Més endavant, el 1567, el monestir va quedar a càrrec de l'ardiaca menor de la catedral de Girona, que en va tenir la possessió i que va fer obres importants com el pont sobre el Rossinyol¹¹ i l'escala que dóna accés al monestir i que forada la roca –segons la inscripció, de l'any 1592.¹² La comunitat monàstica va ser reemplaçada per una altra de dos o tres sacerdots, nomenats pel mateix ardiaca, que també tenien cura de la parròquia de Riells. Amb la desamortització de Mendizábal el 1836, el monestir va ser espoliat i

---

¹¹ Vegeu annexos I: figura 5.

¹² Vegeu annexos I: figura 6.

venut. Des de llavors i fins al 1936, els rectors de Riells van continuar fent-se càrrec de l'església i del seu culte, que es va anar reduint només a la celebració de Sant Miquel –el 8 de maig i el 29 de setembre–, als dimarts de les dues Pasqües i a algun diumenge, sobretot d'estiu. Amb l'esclat de la Guerra Civil, el 1936, tal i com indica Pladevall (1970: 75), es va posar final a tota manifestació religiosa.

Des del 1836 i fins al dia d'avui, Sant Miquel de Fai ha anat passant per diverses mans particulars. Dels últims temps és conegut el gran esforç de Ramon Tarradelles i Raul i la seva dona Filomena Bellavista per conservar el lloc. Van regentar el Fai durant el primer terç del segle XX i fins al 1932, amb la mort del senyor Tarradelles, tal i com recull Pladevall (1970: 48). Després, segons explicacions directes del mateix Pladevall, Sant Miquel del Fai ha passat per mans del senyors Orfila, Ascarín i Solano com a propietaris successius.¹³

A més del conjunt monàstic, altres elements del paisatge que denoten l'empremta que l'ésser humà ha anat deixant pels voltants de l'espai de Sant Miquel del Fai són els camins dels Cingles que evoquen el pas antic dels ramats i també les masies i els petits camps de conreu que s'hi fan lloc i que recorden l'antiga societat rural i els seus valors. Arran dels incendis del 1994, han quedat al descobert les feixes dels antics rabassaires del segle XIX, que fan palesa la despoblació rural i l'avenç del bosc poc cuidat durant els últims temps:

Des del balcó de la cinglera podem observar en silenci el paisatge que se'ns obre als peus, és a dir, la Vall del Tenes, on contrasten pintorescament tots els elements de la seva geografia: boscos amb camps verds de farratge, urbanitzacions amb antics barris, municipis i camins rurals amb carrers asfaltats (UEC, 2002: 9).

Tal i com recullen Dantí, Galobart i Ruiz (1995: 152), a principis del segle XX, l'Ametlla, el Figueró i la Garriga, situats a les falde dels Cingles, es van convertir en municipis de segona residència que, cada vegada més, van resultar ser atractius per a l'estiueig barceloní. Durant la postguerra, s'hi van afegir tots els pobles de la Vall del Tenes que, des de Riells del Fai a Lliçà de Vall, van començar a incrementar el nombre de segones residències i a duplicar-ne la població durant els estius. És per això que hi ha moltes urbanitzacions residencials sota els Cingles.¹⁴

---

¹³ Vegeu annexos III: entrevista i apartat 3.6. Valors productius.

¹⁴ Vegeu annexos I: figura 7.

3.2.3. Arquitectura i peces artístiques del conjunt monàstic

Tal i com s'ha indicat, el passat monàstic és el més substancial pels edificis que ens indiquen la presència de monjos al Fai des del segle X i que encara avui es conserven. L'antic conjunt monàstic de Sant Miquel del Fai, situat a una altura de 460 metres, està integrat per l'edifici gòtic que havia estat l'antic priorat, l'església-cova de Sant Miquel, que té la singularitat d'estar construïda sota una gran balma, i l'església de Sant Martí que es troba situada a prop d'un quilòmetre de distància dels altres dos edificis.

La casa del priorat, que els últims temps havia funcionat com a hostel, és un dels edificis gòtics “més bells que es conserven íntegres en el nostre país”, segons Pladevall (1970: 85). És d'inicis del segle XV i de l'època en què Lluís de Castellbell i de Cordelles era l'abat del monestir.¹⁵ Els finestrals de la façanes són d'arc lobulat amb punta d'ametlla i alguns d'ells estan decorats per una o dues columnes adornades amb capitells d'estil gòtic comú.¹⁶ Es tracta d'un edifici de dos pisos i unes golfes amb una filera de finestretes emmarcades en pedra. A l'interior hi ha elements remarcables com la boca de la xemeneia que neix a gran alçada en el mur central. També hi havia unes pintures que decoraven les parets amb escenes del martiri de Santa Eulàlia de Barcelona al menjador, avui perdudes. Malgrat que es tracti d'un edifici gòtic, s'endevina una antiga part romànica de l'edifici en les petites finestres romàniques amb arcs de pedra tosca que hi ha a la construcció annexa que toca al petit estany on desemboca el riu Rossinyol.¹⁷

L'església-cova de Sant Miquel és segurament l'element arquitectònic més interessant del conjunt des del punt de vista històric i arqueològic. Va ser descoberta el 1836 i es tracta de l'església troglodítica més ben conservada del país, pràcticament intacta des de la seva creació l'any 997.¹⁸ Es troba sota una balma de sostre pla a la qual s'hi arriba a través d'un llarg corredor “amb regust de claustre o pòrtic”, segons Pladevall (1970: 87). A la part superior hi ha les restes d'un antic campanar d'espada i un altre de més modern amb les campanes trencades l'any 1936 durant la Guerra Civil –probablement per fer munició i que es conserven tal i com van quedar llavors.¹⁹ L'obertura que queda

---

¹⁵ Vegeu annexos I: figura 8.

¹⁶ Vegeu annexos I: figura 9.

¹⁷ Vegeu annexos I: figura 10.

¹⁸ Vegeu annexos I: figura 11.

¹⁹ Vegeu annexos I: figura 12.

entre la construcció i la roca natural que allotja la cova està coberta per vegetació per on s'hi infiltra el sol i crea "un clima irreal i de misteri" (Pladevall, 1970: 97). La planta de la nau, orientada cap a llevant, és rectangular i part del seu paviment i del sostre és la roca natural.

Tal i com indica Cano (2015: 152), un dels detalls que es troben a l'església-cova de Sant Miquel és la làpida sepulcral de marbre negre, suposadament trobada l'any 1970 i que s'atribueix a Guillem Berenguer, comte d'Osona entre els anys 1035 i 1054, que després de renunciar als seus drets, s'hauria fet monjo del monestir.²⁰ També s'hi troba una segona làpida que correspon al monjo Andreu d'Arbizu, d'origen navarrès i que sembla que hauria aportat molts béns al monestir. Està decorada amb un relleu policromat de dos àngels que sostenen un escut rodó.²¹

La zona del presbiteri acaba en forma tronc-piramidal i en una volta recoberta i protegida per arcades ogivals. A la clau de la volta central, hi ha esculpida la imatge de Sant Miquel (Cano, 2015: 153). Dins del presbiteri, hi ha dos altars laterals i un altar major. Es considera que els murs externs de la capçalera es devien reconstruir al segle XV amb l'intent d'engrandir l'església, sota la qual hi ha una petita cripta amb sortida a l'exterior. La llegenda popular ha volgut que en aquesta cova un pastor i un bou trobessin una petita escultura de Sant Miquel Arcàngel que hauria donat l'origen al monestir (Pladevall, 1970: 89).

L'església de Sant Martí, tal i com indica Pladevall (1970: 91), és el "primer fitó històric de la comarca".²² Va ser la parròquia motriu que va centrar la vida religiosa de la zona, almenys fins a l'any 878. La intensa despoblació del lloc la va anar relegant a un segon pla i va perdre la condició de parròquia el 1413, en benefici de l'església del monestir. Malgrat ser més antiga, el que ha quedat avui és una reedificació romànica del segle XIII. La volta, apuntada i descentrada, n'indica la tardana reconstrucció. L'absis, al qual se li van doblar els murs, i part de la nau revelen la primitiva estructura romànica. Destaca la finestreta en forma de creu del mur de ponent i un inici de campanar d'espada. En treure l'altar modern, el 1967 l'artista i restaurador vigatà Pere Puntí va descobrir unes pintures romàniques que estaven protegides per un mur de maons que obstruïa la volta de

---

²⁰ Vegeu annexos I: figura 13.

²¹ Vegeu annexos I: figura 14.

²² Vegeu annexos I: figura 15.

l'absis. Les pintures van ser adquirides per l'arquitecte Camil Pallàs, que les té al seu domicili particular del Carrer València de Barcelona (Pladevall: 1970: 60). La part superior, mutilada per les humitats, té només una part dels símbols dels Evangelistes que envoltaven el Pantocràtor avui desaparegut i a la part intermèdia encara es conserven escenes de la vida de Sant Martí.²³

Per conèixer la riquesa i els paraments que tenia el monestir en els seus últims segles, els estudiosos han identificat dos inventaris del Fai, guardats a l'arxiu notarial de Barcelona, que proporcionen una visió de l'esplendor que tenia el monestir els segles XVII i XVIII. El primer data de l'any 1616, fet pel notari Antoni Joan Fita com a petició del llavors procurador i comandatari del Fai Baltasar Fargas. El segon és del 1717, fet pel notari Pere Pau Pujol i sol·licitat per l'ardiaca menor de Girona. Pladevall (1970: 109) parla de les tres joies artístiques procedents del Fai: una creu romànica, una escultura gòtica de la Mare de Déu i una petita escultura de Sant Miquel Arcàngel, avui perduda.

La creu romànica presidia l'altar de l'església-cova de Sant Miquel i es portava a les processons. No se sap la data exacta en què va ser feta, és de plata repujada i fa 98x52 cm. Actualment està guardada al Museu Arqueològic Diocesà de Barcelona i se la coneix com a creu de Riells del Fai, perquè va estar-se molts anys a la parròquia del poble.²⁴ L'escultura gòtica de la Mare de Déu és d'alabastre i data d'entre els segles XIV i XV. Se sap que cap al 1520 el monjo Andreu d'Arbizu va fer construir-li un altar. Va estar-se al Fai fins als anys trenta del segle passat i llavors se la van quedar els senyors Sisteré, veïns de la zona, fins que la van vendre a un col·leccionista d'obres d'art. Actualment, l'original es troba al Museu Maricel de Sitges.²⁵ Finalment, la joia artística més simbòlica i vinculada a múltiples llegendes, és la petita escultura barroca de Sant Miquel Arcàngel. Data de principis del segle XVII i, actualment, només se'n conserven fotografies (Cano, 2015: 154).

---

²³ Vegeu annexos I: figura 16.

²⁴ Vegeu annexos I: figura 17.

²⁵ Vegeu annexos I: figura 18.

3.3. Valors estètics

Els valors estètics d'un paisatge es relacionen amb la seva capacitat per traspuar emoció a partir de la bellesa que es descobreix en la seva contemplació i en la seva vivència. I el Fai ha esdevingut un paratge emblemàtic que s'ha convertit en el "pòsit físic d'un extens i carismàtic lligall de llegendes i àmplies glosses literàries", tal i com descriu Rué (Vallesos, 2011: 72). Les llegendes, que han fet volar la imaginació sense límits, són el principal referent literari del Fai. Es tracta d'unes llegendes que s'inspiren en l'espectacularitat d'un paisatge marcat per singulars coves i gorgues d'aigües embravides i per una vegetació indòmita que inspiren la creació de petites històries carregades de màgia, a manera de rondalles de certa popularitat. Aquestes llegendes, però, es tractaran separatament en l'apartat de valors simbòlics.

Altres paratges dels Cingles de Bertí també han resultat inspiradors i atractius per a obres majors de la literatura catalana, com ara *Els Sots feréstecs*, de Raimon Casellas, que el 1901 va ambientar en aquest paisatge la que va ser considerada la primera llarga novel·la modernista, inscrita en el corrent del naturalisme. Casellas va fer dels Cingles de Bertí, del mateix poble diminut que els dóna nom, del Puiggraciós, de Montmany i dels masos dispersos per aquelles carenes exuberants i solitàries l'escenari perfecte per al càstig d'un capellà de ciutat que va ser confinat en aquelles terres altes per a expiar els seus pecats inconfessables.²⁶

No va ser gaire lluny del Fai on també va trobar la seva màxima inspiració el poeta simbolista Màrius Torres (1910-1942), emmalaltit de tuberculosi des del 1935, que des del sanatori del Puig d'Olena va desenvolupar la major part d'una obra literària que el va portar a autodefinir-se com "un metge que feia versos", tal i com apunta la seva estudiosa Mercè Boixareu (1968: 40). El sanatori tenia un jardí, però l'espectacle natural era el paisatge que s'hi veia i que Torres descrivia en un llarg poema dirigit a la seva amiga Mercè Figueres (Boixareu, 1968: 236-239):

(...) Oh, sí, l'amfiteatre que de cara a Migdia
ens ve davant dels ulls a l'ampla galeria,
és un paisatge bell. Sota nostre el Congost
solca la seva vall. S'estalonen al rost

---

²⁶ Vegeu CASELLAS, Raimon (1901): *Els sots feréstecs*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1996.

brugueres i alzinars, i pins d'eterna fulla (...).

Tornant a Sant Miquel del Fai, Pladevall (1970: 97), diu: “Podria fer-se una antologia romàntica amb les frases admiratives, els versos reblits i les proses inflamades dedicades al Fai.” I és que no són poques les mostres literàries i artístiques que s'impacten i recreen en la seva bellesa. El Fai ha estat descrit i dibuixat per antics viatgers com Francisco de Zamora, viatger castellà del segle XVII, o Alexandre Louis Joseph, marquès de Laborde (1773-1842), i cantat per poetes d'època romàntica com Víctor Balaguer i Francesc Camprodón.²⁷ Balaguer (1856: 99), exaltant la seva bellesa, escrivia:

(...) Allí tot és bellesa, frescor, poesia. Les roques ploren aigua; les hermes, perles. La Naturalesa estén la seva brodada vegetació pels cims, com si volgués penjar una vistosa mantellina de puntes a les espatlles de cada muntanya. Allí les grutes són palaus, les cascades rius, les clivelles precipicis, los precipicis ablims; allí les roques són turons, los turons muntanyes, les muntanyes esgraons d'una escala de titans.

Si bé la bellesa de Sant Miquel del Fai sobretot va ser cantada pels poetes romàntics catalans del segle XIX, la fama de l'atractivitat de l'indret havia traspasat abans les fronteres del país. Pladevall (1970: 107) apunta que Thèophile Gautier, George Sand – pseudònim masculí d'Amandine Aurore Lucile Dupin– i Lord Byron també haurien visitat el Fai on hi van veure “marbres puríssims, jaspis preciosos i sorres d'or que només existeixen en la seva imaginació exuberant”. No són els únics que van quedar admirats per les grutes. Tal i com recull Lluís Badó (1905: 99), en una antiga guia excursionista, també es feien moltes concessions literàries a l'hora de descriure les grutes del Fai:

(...) Tants de capricis com l'art pugui concebre, tants de calats com pugui idear un artista, tot s'hi veu confós, reunit, aglomerat sota d'aquelles voltes; tot es troba en aquells palaus d'estalactites, en aquelles cambres arabesques, en aquelles poètiques masses de granit, en aquells fullatges de filigrana, en aquells brodats i floriments de pedra.

L'òpera *La dona d'aigua*, estrenada el juny del 1911 a Barcelona, amb lletra del sabadellenc Joan Trias i Fàbregas i música i escenografia també dels sabadellencs Cassià Casadamont i Domènec Soler respectivament, tenia com a escenari els gorgs del Fai, tal com explica Roma (Vallesos, 2016: 73). Es tracta d'una versió lliure de la llegenda “El gorg de les donzelles del Fai” que havia recollit tant Francesc Maspons Labrós, folklorista barceloní de finals del segle XIX i president durant un temps de l'Associació d'Excursions Catalana (1883-1891), com la seva germana Maria Pilar, escriptora i també

---

²⁷ Vegeu annexos I: figura 19.

folklorista i molt vinculada al Fai perquè estiuejava a Bigues amb la seva família des de ben petita, i que signava la seves obres amb el pseudònim Maria del Bell-lloc (Dantí, Galobart i Ruiz, 1995: 133-134). Tal i com apunta Joan Armangué, estudiós de l'obra d'aquesta escriptora i editor del seu *Llegendari* (Bell-lloc, 2004: 12), més enllà del paisatge, Maria del Bell-lloc “versifica les antigues llegendes que recull de boca dels pagesos de la contrada: les dones d'aigua, les donzelles cristianes, el gorg de les fades...” i afegeix que “ens basteix un seguit de «quadres de costums» enyoradissos de tradicions que es perden”.

Per acabar el recorregut artístic i literari que ha tingut el Fai pel seu valor estètic i que ha donat lloc a representacions ben diverses, destaca l'obra de Francesc Maspons i Anglasesell, fill de Francesc Maspons Labrós i nebot de Maria del Bell-lloc, a qui va dedicar la seva novel·la infantil *Capcigrany* (1922), signada amb el pseudònim de Blai Einer i editada per Avel·lí Artís. A *Capcigrany*, Maspons i Anglasesell explica les aventures d'una família de follets que viuen al bosc de l'Aligüé, als Cingles de Bertí, i que emprenen tota una sèrie d'aventures que els fa conèixer tant éssers màgics i animals com persones.²⁸

Curiosament, una estàtua de bronze de mida natural del reconegut escriptor Josep Pla ocupa un lloc al recinte de Sant Miquel del Fai des del novembre del 1997, a l'anomenada plaça del Bon Repòs, obra de Tomás Atienza.²⁹ Ell també va escriure sobre la visita que va fer-hi i sembla ser que es tracta de l'únic escriptor que, aguditzant el seu to irònic, no va sucumbir a les bel·leses de lloc. L'estàtua recorda que Pla deuria anar-hi un dia d'època de sequera, quan el salt d'aigua només s'obria els diumenges o per a les visites escolars, deixant córrer l'aigua embassada. L'anècdota ha quedat recollida en una llegenda que s'explicarà en l'apartat que ve a continuació.

3.4. Valors simbòlics

Sant Miquel del Fai, pel seu paisatge de grutes, coves i cascades i per aquestes cingleres que l'embolcallen, ha donat lloc a múltiples llegendes que parlen dels seus orígens i dels

---

²⁸ Vegeu MASPONS, Francesc (1921): *Capcigrany*, Anglès: Gent i Terra, 2017.

²⁹ Vegeu annexos I: figura 20.

seus encants. Es tracta d'una matèria que tracten molts dels llibres relacionats amb l'espai, els quals gairebé sempre dediquen un apartat a aquesta tradició llegendària.

L'obra *Llegendes de Sant Miquel del Fai*, publicada el març del 1993, i que té com a autors Martí Boada i Pep Casas, amb il·lustracions de Joan Campdepadrós, és el recull de referència de les llegendes més significatives que s'han anat transmetent generació rere generació i les quals també apareixen indicades en d'altres treballs generals que estudien Sant Miquel del Fai. El *Llegendari* de Maria del Bell-lloc, redescobert recentment gràcies a l'edició de les seves llegendes i poesies l'any 2004, a cura de Joan Armanagué i Herrero i amb la col·laboració de l'Ajuntament de Bigues i Riells, també recopila algunes de les llegendes que es recullen a continuació.³⁰

Hi ha una proposta sobre l'origen etimològic del nom del Fai. "Fall" és una paraula que conserven encara avui les llengües germànica i anglesa per anomenar un estimball, un precipici. Amb el pas dels segles, la pronúncia de la "ll" de "fall" s'hauria anat canviant per la "i", tret fonètic propi de la comarca del Vallès i de l'àrea oriental. Tot i així, hi ha una llegenda que va recollir Lluís Badó el 1905, anomenada "El nom del Fai", que proporciona una altra proposta de l'origen d'aquest topònim. La tradició diu que l'indret era terra de faigs, dels quals hauria pres nom, per exemple, el municipi veí de Sant Quirze Safaja o de "la Faja". Seguint aquesta mateixa creença, la tradició diu que els llenyataires de la zona van talar aquests arbres i que així és com van ocasionar la mort a les nimfes que vivien i es banyaven en els gorgs (Boada i Casas, 1993: 10). Aquesta llegenda també és evocada en el poema "Lo gorg de les donzelles" de Maria del Bell-lloc (2004: 65-69) que clou amb aquests versos: "Per les martres de ses honres / cantaren himnes al cel, / com se'n senten cada vespre / a l'entorn del gorg aquell / que soterrà a les donzelles / en lo seu pregó negrenc".³¹

La llegenda més simbòlica sobre Sant Miquel del Fai és potser la que parla de la fundació del monestir. Es tracta d'una llegenda molt antiga i que, segons apunta Lluís Badó (1905: 112), sembla ser que es transmetia des de principis de segle XVII. Entre d'altres, l'ha recollida el folklorista Francesc Maspons i Labrós i es diu "La troballa de Sant Miquel" i

---

³⁰ Vegeu BOADA, Martí; CASAS, Pep i CAMPDEPADRÓS, Joan (1993): *Llegendes de Sant Miquel del Fai*, Montserrat: Edicions del Brau. I vegeu també BELL-LLOC, Maria del (2004): *Llegendari*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

³¹ Vegeu annexos II: poema 1.

explica que sota unes immenses roques, un pastor de la contrada va descobrir una petita escultura de Sant Miquel Arcàngel. Era molt antiga i daurada i el genoll del sant estava mig esborrat a causa de l'escarbotar dels bous que acompanyaven el pastor a les roques. Es diu que el pastor li va fer construir una petita capella on l'anava a venerar cada dia i que hauria esdevingut el punt de partida per a la construcció posterior del monestir (Boada i Casas, 1993: 14).

Aquesta llegenda es complementa amb una altra que també explica els orígens de Sant Miquel del Fai, "El temple de Venus". Es diu que molts anys abans d'existir el monestir dedicat a Sant Miquel Arcàngel, les coves de la zona estaven dedicades a la deessa Venus. Amb l'arribada del cristianisme, l'Arcàngel va enfonsar en els abismes del Fai i els seus gorgs totes les dones d'aigua que hi habitaven i que eren símbol de paganisme. La llegenda explica que, des de llavors, les nits de lluna plena i en especial la nit de Sant Joan, fan ressonar les seves veus per la vall i els cingles. La llegenda diu que quan algú es disposava a ajudar-les queia al fons de les aigües i no en podia sortir mai més. Així és com ha explicat la creença popular les morts que ocasionalment s'han produït entre els banyistes als gorgs entre el Fai i Riells (Boada i Casas, 1993: 12).

En l'apartat dels valors històrics, s'ha indicat que el Fai va ser un indret òptim per a la defensa de la població cristiana davant les incursions sarraïnes. Hi ha una llegenda, "La cova del pastor", que està precisament relacionada amb la presència dels sarraïns vora el Fai. La llegenda explica que els sarraïns mai van aconseguir enfilar-se al replà del Fai i que el reietó moro de Riells no va poder fer fora la nombrosa comunitat de cristians que sembla que s'hi refugiava –tal i com s'ha recollit anteriorment, cal tenir present que l'església de Sant Martí va funcionar com la primera església cristiana dels voltants. El reietó moro de Riells va fer posar sentinelles al fons de la vall i al cim de la muntanya amb el propòsit de rendir-los a la fam, però un pastor cristià els enviava menjar a través de la Cova de les Tosques, que comunica la capella de Sant Martí amb la vall. Sembla que avui encara es conserva la silueta de l'antiga imatge del pastor amb el seu gos petrificat al fons de la cova, que ha donat lloc a la hipòtesi que es tractés del mateix pastor dels bous que van escarbotar a la cova la imatge de Sant Miquel (Boada i Casas, 1993: 22).

Una altra llegenda molt popular és la de "El convent de monges de Sant Miquel". Segons la llegenda, aquest convent de monges va ser precipitat a l'abisme per un llamp en una nit de tempesta. Les monges van oblidar els seus deures sagrats i van menjar amb uns

cavallers ben plantats que hi havien acudit en fer-se córrer la fama de belles que tenien les dones. La llegenda diu que no va quedar res dret. S’han trobat restes de l’edifici llegendari entre l’església-cova de Sant Miquel i la Cova de les Tosques i l’anomenat estany de les monges encara recorda aquesta llegenda (Boada i Casas, 1993: 18). Aquesta llegenda és la mateixa que recull Maria del Bell-lloc (2004: 47-50) en el seu poema “Tradició”:

Al cim d’una aspra roca	enmig d’ells hi ha les monges
de Sant Miquel	amb llurs blancs vels.
hi ha un convent de monges	Parlen de la caçada,
de Sant Benet.	dels cans llebrers,
Matí, matinadeta,	de l’encalçada fera,
lo sol ixent,	d’amor també.
se n’ou gran terratrèmol	Poc a poc la disbauxa
pels voltants d’ell.	ja va creixent
Comtes, barons, marquesos	i s’alcen seguit les copes
amb llurs donzells,	que donen pler,
servents menant los gossos	mentre amb llurs dolces lires
i falconers	patges molts bells
per estos llocs caçada	impúdics cants entonen
vénen a fer (...).	en honor seu,
Sobre domassos seuen	del convent fent somoure
los cavallers	los fonaments (...). ³²

Un altra llegenda coneguda és la de “La dona d’aigua de Riells del Fai” (Alcalà, 2011: 55-58). Explica que l’hereu de Viaplana de Granollers es va enamorar de la reina de les dones d’aigua, amb qui va aconseguir casar-se tot fent-li la promesa que mai l’anomenaria dona d’aigua. Un dia la reina va ordenar que se seguessin uns camps encara verds i l’hereu es va enfadar tant amb ella que s’hi va referir amb aquell sintagma prohibit de “dona d’aigua”. Ella va desaparèixer i l’hereu, trist i desesperat, ho va provar tot per aconseguir tornar-la a veure. Maria del Bell-lloc versifica aquesta llegenda en el seu poema “Vallderrós” (2004: 76-84):

---

³² Vegeu annexos II: poema 1.

(...) La gran ventura hi hagué
que a ella el ceptre van dar-ne,
i sent regina dels llacs
a la vall sempre resguarda
i a lo poble de Riells,
més que tot can Viaplana
on hi té tot lo seu cor,
lo seu desig, la seva ànima.
Per ço un dia cap al tard
quan per lo riu ella passava,
en un gorg se va posar
tot banyant-se en l'aigua clara:
tan bon punt ell l'obirà
que hi va córrer sense parar-ne.
-Amor meu, mon somni dolç,
Si vols venir a ma casa,
sa mestressa tu en seràs,
en mon cor tindràs posada-.
Ella a l'anar-hi exigí
de no dir-li «dona d'aigua»
fins al cap de los set anys,
dels set anys i una diada.
Pels profits ella mirà

com ningú, potser, de casa;
va segar-ne pels profits
essent verd lo blat encara.
Quan l'hereu ho sàpigues
maleí la dona d'aigua:
al bell punt amb gran soroll
sota terra s'enfonsava.
Quan no feia encara un quart
ja en ve forta pedregada;
beneir tot fou llavors
la muller que tant amava,
La pastora cada jorn
sos fills anava a arreglar-ne;
l'hereu encara més trist
tenir-la allí i no obirar-la.
Que cusin, demanà als fills,
sos vestits als de sa mare,
que així no podrà fugir
i amb ell tornarà a quedar-se.
Al sendemà al dematí
los seus fills ja no trobava (...).³³

Les llegendes populars arriben fins a temps no tan remots. Dels últims temps hi ha una llegenda titulada “El comitè” i que explica que, en temps de la Guerra Civil (1936-1939), en què hi havia organitzada la revolucionària Federació Anarquista Ibèrica (FAI) i es col·lectivitzaven les terres dels rics i es van confiscar els béns de l'església i rebatejar els noms dels llocs relacionats amb els sants, els militants de la FAI no van canviar el nom del monestir i van convertir Sant Miquel del Fai en patró de la seva organització (Boada i Casas, 1993: 27).

Per últim, destaca la llegenda “Josep Pla al Fai”, que no massa lluny de ser un esdeveniment recent, explica, tal com ja s'ha indicat, que Josep Pla va quedar estupefacte quan va veure que la cascada de Sant Miquel fos setmanal –només amb funcionament els

---

³³ Vegeu annexos II: poema 2.

diumenges i durant les visites escolars—, cosa que li hauria dit una dona amb aquestes paraules i que ajuden a reforçar el to irònic de l’anècdota: “la cascada existeix, però només funciona els diumenges. Avui és dimecres, comprèn? Vostè ha vingut en un mal dia” (Boada i Casas, 1993: 29, 30).

3.5. Valors d’ús social

Tal i com s’ha indicat en l’apartat dels valors històrics, l’empremta de l’èsser humà a Sant Miquel del Fai es remunta a temps ben remots. Més enllà de l’existència de poblats antics a la zona que van escollir el Fai com el seu hàbitat, els usos socials que hi ha més documentats són a partir de la presència d’activitat religiosa a l’entorn de l’església de Sant Martí i, posteriorment, amb la creació del priorat a finals del segle X amb Gombau de Besora. Aquests usos a l’entorn de la comunitat benedictina devien atreure al Fai persones veïnes de la zona i coneixedores del monestir. Més enllà d’aquests usos primigenis i religiosos, el lloc va començar a destacar com a espai d’atracció de visitants a finals del segle XIX. Els primers redescobridors del lloc, com a tants altres paisatges del patrimoni català —com les mateixes esglésies romàniques de la Vall de Boí— van ser els excursionistes, a partir de rutes de les quals se’n troben moltes de documentades amb publicació del Centre Excursionista de Catalunya, que descriuen el lloc com un espai de gran bellesa i espectacularitat a l’entorn de les coves, les cascades i també del monestir (Badó, 1905: 99).

Els excursionistes sempre n’han respectat i valorat, sobretot, el seu atractiu paisatgístic i natural, les seves coves i també el patrimoni artístic. També és en aquests moments de ple romanticisme de quan està documentat que l’espai va ser visitat per autors de renom internacional com Lord Byron, Théophile Gautier i la francesa George Sand. S’ha de tenir present, però, que l’espai monumental ja havia quedat bastant depauperat perquè d’ençà de la desamortització de Mendizábal el 1836 havia començat a passar en mans privades i el monestir havia deixat de tenir vida religiosa. Ja contemporàniament, durant el segle XX, l’espai va continuar passant per diversos propietaris. Ramon Tarradellas i Raull i la seva dona Filomena Bellavista van ocupar-se del Fai fins al 1932. Més tard va ser un

mallorquí, el doctor Orfila, qui va esdevenir nou propietari del Fai i segons sembla va regentar l'espai per a l'ús privat i de les seves amistats, més que com a espai públic.³⁴

Una segona etapa es va iniciar als anys seixanta quan el nou propietari, el senyor Ascarín, va explotar l'espai com un recinte d'un cert "ús turístic", però amb molt poc respecte pels valors monumentals. És en aquells anys quan, fins i tot, s'hi va construir una piscina amb trampolí a l'entorn de l'estany natural que es forma de l'aportació del riu Rossinyol. Aquesta piscina, segons explicacions donades personalment pel mateix Pladevall, va fer tirar una paret d'*opus spicatum*.³⁵ Va ser una època de popularització de Sant Miquel del Fai, però com a poc més que un berenador popular. Es pagava entrada per al gaudi de les famílies i grups d'amics que sortien els dissabtes i els diumenges. Era habitual veure enganxats en els cotxes els adhesius "Sant Miquel del Fay, joya de Cataluña". Era una època, en plena dictadura franquista, d'una gran grisor polític-social, en la qual els valors culturals van perdre força perquè l'administració no hi tenia interès, ans al contrari. Va ser un període en què es va perdre molt patrimoni i es van malmetre molts monuments. Segons les explicacions directes del mateix Pladevall, es van falsificar documents de suposades antigues escriptures del lloc que es venien al públic en forma de "papel sellado".³⁶

Durant la propietat del senyor Ascarín també es va fer una certa restauració de l'església de Sant Martí. Tal i com s'ha explicat en l'apartat dels valors històrics, amb motiu de desfer-se l'altar modern que –protegit per un mur de maons– obstruïa la volta de l'absis, l'arquitecte Camil Pallàs es va emportar al seu domicili particular del Carrer València de Barcelona les pintures romàniques que il·lustraven la vida de Sant Martí. Van ser arrencades l'any 1967 per l'artista i restaurador vigatà Pere Puntí (Pladevall, 1970: 60). Els altres elements artístics més destacats del conjunt, com ara la creu romànica i l'escultura gòtica de la Mare de Déu, ja havien estat sostretes del lloc anys abans i les peces originals es troben al Museu Arqueològic Diocesà de Barcelona i al Museu Maricel de Sitges, respectivament. De l'escultura de Sant Miquel només se'n conserven fotografies i no s'ha sabut mai més res d'on podia ser.³⁷

---

³⁴ Vegeu annexos III: entrevista.

³⁵ Vegeu annexos III: entrevista.

³⁶ Vegeu annexos III: entrevista.

³⁷ Vegeu apartat 3.2.1. Arquitectura i peces artístiques del paisatge de Sant Miquel del Fai.

L'espai de Sant Miquel del Fai va recuperar una gestió amb cura pel patrimoni amb una gran restauració a partir que, als anys noranta, se'n va fer propietari el senyor Xavier Solano de l'empresa Restaura, i que n'ha estat titular fins a la recent venda a la Diputació de Barcelona el juny del 2017. En va fer un ús curós, amb la incorporació d'un audiovisual que n'explicava la història, amb una adequació i il·luminació de les coves per poder ser visitades, així com de l'edifici del priorat, que va continuar sent destinat a restaurant. L'edifici va ser objecte d'una reforma en general respectuosa amb la seva arquitectura original, però, lamentablement, també va fer perdre alguns atractius artístics com les pintures murals dedicades a la vida de Santa Eulàlia del segle XVIII, que van ser arrencades en anar al terra una paret, segons explicacions directes de Pladevall.³⁸

La gestió d'aquesta etapa també va produir alguns programes dedicats a les escoles, especialment vinculats als valors naturals, de fauna i de les coves. Aquesta gestió, inicialment, va suposar una represa important en la valoració del lloc, que va recuperar visitants i activitats, després d'una etapa marcada per la deixadesa de l'espai. La visita de l'espai requeria el pagament d'una entrada a l'entorn dels 8-9 euros, que suposava una forta privatització de l'espai i que no convidava a un ús popular. També limitava fins i tot l'ús de la tradicional afluença d'excursionistes que l'havia caracteritzat des de l'inici de l'excursionisme de Catalunya el segle XIX.

3.6. Valors productius

En aquesta nova etapa que s'inicia de la gestió de Sant Miquel del Fai com a parc públic que s'integrarà a la Xarxa de Parcs Naturals de la Diputació de Barcelona, s'obren expectatives molt favorables per a l'espai. Passarà a ser un parc com ho són els del Montseny, Sant Llorenç del Munt i l'Obac o el Castell de Montesquiú, entre d'altres, i especialment semblant a aquest darrer, de dimensions més petites i acotades.

Si fins ara s'ha descrit que l'espai en mans privades ha tingut uns usos productius que l'han convertit en una oferta banal i amb poca cura o, per contra, en la seva època final, amb uns usos que buscaven el guany econòmic a partir d'una privatització molt restrictiva, l'actual etapa pública hauria de canviar aquests criteris, d'acord amb els nous

---

³⁸ Vegeu annexos III: entrevista.

paràmetres de gestió, centres i activitats d'interpretació de patrimoni. Amb aquest objectiu, caldria prioritzar una visita al recinte d'accés gratuït, amb la possibilitat de pagar una entrada per fer la visita guiada, bonificada per a diversos públics escolars, estudiantils, de jubilats, etc. Això denotaria que el pagament no pretén ser pròpiament un negoci, sinó que busca sufragar els serveis de manteniment, informació i vigilància que hauria de tenir l'espai en el seu horari d'obertura. Hauria de ser un espai amb unes hores de visita determinades, com més àmplies millor, especialment els caps de setmana i els períodes i dies festius, que facilitessin l'entrada al recinte i la possibilitat de passar-hi fins i tot una jornada sencera.

Durant els últims cinquanta anys a Sant Miquel del Fai gairebé sempre hi ha hagut un restaurant de més o menys qualitat, al voltant del qual girava la possibilitat de visitar el lloc. Aquest no hauria de ser en absolut el criteri actual, tot i que seria recomanable que hi hagués l'existència d'un establiment de restauració amb més oferta per a públics diversos, que facilités que persones que hi volen passar el dia sencer puguin menjar-hi sense haver-s'ho d'endur de casa. Amb tot, com a parc públic que és, hauria d'habilitar també un espai de pícnic –com ja havia tingut en aquests darrers temps– que permeti que els visitants que vulguin puguin gaudir-ne.

La millor productivitat que es podria esperar per a un espai públic com Sant Miquel del Fai seria que la gent el conegués i en pogués gaudir. En aquest sentit, caldria programar visites i activitats atractives per a diversos públics, especialment pensades per a les escoles i també per a les famílies. Així mateix, l'organització periòdica de conferències, concerts i altres activitats serien un complement molt adequat per fidelitzar-hi la visita, especialment pensant en el públic de la zona. Aquest fet contribuiria que fos un espai amb vida de forma permanent.

El recinte s'hauria de dotar d'un centre d'interpretació dels més moderns que permetés fer una descoberta de la història i de l'atractiu natural i artístic de Sant Miquel del Fai d'una forma atractiva que complementés els plafons explicatius. En aquest sentit, la riquesa i la diversitat del patrimoni del Fai es presta a utilitzar hologrames, bits i tècniques audiovisuals diverses que a partir d'un guió molt estudiat i suggeridor faci de la visita una activitat interessant, propera i viscuda.

4. Proposta de guió per a una visita a l'espai de Sant Miquel del Fai

A les pàgines que vénen a continuació s'ha volgut pensar i fer una proposta per un possible i hipotètic recorregut general, de caire històric, arquitectònic i llegendari per Sant Miquel del Fai. Utilitzant els continguts produïts i recollits a la primera part del treball, sobretot aquells que han estat classificats en els subapartats de valors històrics, estètics i simbòlics, s'ha elaborat un guió on apareixen diverses veus i personatges que presenten aquella informació més rellevant de cara a una visita alternativa i no massa llarga, que ofereixi al visitant una idea general de l'espai de Sant Miquel del Fai, però que no es limiti a una explicació natural i geològica de l'indret.

Una manera adequada perquè el públic es fes seu l'espai seria convertir-lo en un paratge atractiu, formatiu, que no renyeixi amb el component lúdic que també tenen per definició els parcs naturals. Aquest guió vol ser una proposta que complementi els sempre necessaris plafons explicatius amb què, de ben segur, comptarà l'espai. Es tracta d'una proposta de guió que es podria aplicar mitjançant una combinació de tècniques dramàtiques i audiovisuals.

Els personatges, la majoria històrics i llegendaris, parlen en primera persona perquè s'ha cregut que podia ser una bona manera de fer arribar els continguts a un ventall ampli de públics diversos amb un to proper i distès. Si els recursos ho permetessin seria una gran oportunitat per projectar els diferents personatges en format d'holograma, així com també de poder oferir al visitant un seguit de *mappings* o projeccions d'imatges amb veus en off a parets, quadres o altres suports de diversos espais que també es detallen en el guió.

Per a l'elaboració d'aquest guió, han estat clars referents propostes que s'ofereixen en espais que tenen similituds amb el conjunt de Sant Miquel del Fai com són les visites teatralitzades i dramatitzades al *Mons Observans* —el jaciment arqueològic romà de Montmeló—, al Món Sant Benet a Sant Fruitós de Bages —“Mil anys de sensacions” i “Un dia a la vida de Ramon Casas”—, al Monestir de Sant Pere de Casserres i al Museu del Ter i a la Colònia Rusiñol a Manlleu —“L'esperit del Ter” i “La minyona”.³⁹

---

³⁹ Vegeu altres enllaços d'interès.

Visita “Una viatge d’història i de llegendes”

I) Espai presentació

Dos actors / actrius caracteritzats d’excursionistes del segle XXI equipats amb motxilles, botes i cantimplores reben els visitants i els introdueixen de manera general a l’espai natural i monumental de Sant Miquel del Fai. Mantenen una conversa que els interpel·la i que els prepara pel que veuran al llarg de la visita. Es dirigeixen a ells amb un to proper, familiar i informal.

L’espai per on està pensada que es dugui a terme aquesta escena és l’entrada del recinte de Sant Miquel del Fai. (També hi hauria la possibilitat que fossin projectats en format d’holograma en una paret, però estaria bé si poguessin ser actors-guies que acompanyessin els visitants al llarg de tota la visita).

.....

Excursionista 1:

Ei, com anem? Com ha anat la caminada? Gaire cansats?

Vinga, doncs benvinguts i benvingudes a Sant Miquel del Fai, un lloc de natura espectacular, carregat d’història i també de màgia. Ja ho veureu!

En aquest replà dels Cingles del Bertí l’aigua es fa camí entre les esquerdes de les roques, es filtra per aquestes muntanyes i surt a l’exterior en forma de cascades.

La cascada més imponent és el saltant de Sant Miquel. Quan hi ha aigua, és clar! Ja l’heu vista de lluny? Esperem que hàgiu tingut sort i ragi força!

Excursionista 2:

Explica’ls que el mateix nom del “Fai” ve de la paraula “fall”, que encara avui s’utilitza en alemany i anglès, i precisament vol dir “salt d’aigua”. I el riu Tenes, que neix a pocs quilòmetres més amunt d’aquí, entra a la Vall del Tenes a través d’aquest salt d’aigua

espectacular, amb una caiguda de 300 metres d'alçada, que no només el fa una icona del lloc, sinó que també li dona nom.

Excursionista 1:

Però aquí on som ara també hi ha un altre rierol, el Rossinyol, que aboca l'aigua en un llac que sembla una petita piscina i que després desemboca al Tenes, un riu normalment poc cabalós fins que s'esvera i fa riuades, cosa que també ha passat.

L'aigua també ha format grutes i coves que amaguen secrets i llegendes. Si ens acompanyeu ho anirem descobrint plegats. Potser per això, des de fa tants i tants anys, els excursionistes com nosaltres, i una mica com vosaltres avui, hem vingut fins aquí per admirar i gaudir d'aquest lloc.

Excursionista 2:

Fa milions d'anys, a l'època del Paleolític final, ja hi havia moviment per aquesta zona i uns quants segles més tard els ibers s'hi van instal·lar en petits poblats. Però, sense anar tan i tan lluny, els primers documents escrits que es troben de Sant Miquel del Fai daten de l'any 878, amb la construcció de la petita església romànica de Sant Martí –que veureu al final de la passejada–, i també d'anys després, cap el 997, de quan està documentada la construcció de l'antic monestir que veureu tot seguit.

Excursionista 1:

Els excursionistes catalans vam redescobrir els atractius d'aquest lloc cap a l'any 1870. I gràcies a les nostres cròniques excursionistes, la fama de Sant Miquel del Fai ben aviat va traspasar fronteres. Escriptors internacionals com Lord Byron i George Sand van venir fins aquí i els poetes romàntics catalans com Víctor Balaguer van dedicar molts versos a Sant Miquel del Fai. De llavors ençà i fins avui aquest espai s'ha convertit en un lloc molt popular i emblemàtic del turisme a Catalunya.

Excursionista 2:

La bellesa natural es combina amb l'arquitectura medieval. Aquí hi tenim una de les esglésies troglodítiques més ben conservades del país. Sí, sí, troglodítiques! Perquè no hi ha tantes esglésies que estiguin construïdes dins d'una cova! És l'església romànica de Sant Miquel, de seguida hi anirem!

II) Espai priorat

Projecció de l'holograma d'un actor que caracteritzi l'abat Willemundus, el primer abat que va tenir el monestir de Sant Miquel del Fai. Es dirigeix als visitants amb la veu greu i un posat seriós i els endinsa en la història del monestir i les característiques de l'edifici de l'antic priorat.

L'espai per on està pensada la projecció d'aquest holograma és una de les parets de la sala principal de la planta baixa de l'edifici, que ha d'estar ambientada amb una llum tènue i amb música sacra de fons.

.....

Abat Willemundus:

Déu vos guard. Jo, Willemundus, vaig ser el primer abat de la comunitat benedictina del monestir de Sant Miquel del Fai. La baronia de Montbui tingué origen l'any del Senyor 995 quan el molt honorable comte de Barcelona Ramon Borrell donà al noble senyor Gombau de Besora el castell i les parròquies de la zona. Fou ell qui entre el 997 i el 1006 féu construir aquest monestir on poc després nosaltres, una comunitat d'una desena de monjos, ens instal·làrem. Com que estava situat al límit entre els bisbats de Vic i de Barcelona, vam tenir relacions amb les dues diòcesis. El noble senyor Gombau de Besora estava molt preocupat a fer perviure el monestir i és per això que, per reforçar-lo, l'uní de seguida a Sant Víctor de Marsella, un important monestir de les terres del sud de França.

Els monjos vam anar fent aquí la nostra vida religiosa sota la regla de Sant Benet, *ora et labora* (prega i treballa), estimats per la gent de la rodalia fins que, lamentablement, es va perdre el culte. Encara sort que es van fer càrrec de l'espai diferents famílies de la

zona. El culte i la pregària a Déu nostre Senyor no es recuperà fins que quedà a càrrec de l'ardiaca menor de la catedral de Girona. Això fou cap a l'any 1567. Llavors s'hi feren obres importants com el pont sobre el petit riu Rossinyol i l'escala que encara avui dóna accés al monestir i que forada la roca, amb inscripció de l'any 1592.

Petita pausa: s'apuja el volum de la música sacra que ha estat sonant de fons des que els visitants han entrat a la sala.

Abans de deixar que seguiu amb la vostra visita, només us vull fer saber que aquest edifici on ens trobem és d'inicis del segle XV. El prior ja no era jo quan es féu construir, sinó un dels meus successors: l'abat Lluís Castellbell i de Cordelles. Veureu que és un edifici gòtic en els finestrals de les façanes, que són d'arc lobulat amb punta d'ametlla. Però, tot i així, a la part que toca la bassa del riu Rossinyol, encara s'hi endevina una antiga part romànica.

Bé, germans, ara sí, aneu, aneu, aneu... Aneu a veure tot el bé de Déu de meravelles que us ofereix aquest lloc sagrat!

III) Espai església-cova de Sant Miquel

Projecció de l'holograma d'un actor que caracteritzi un nen de no més de deu anys que explica els orígens llegendaris de l'església-cova de Sant Miquel. Es dirigeix als visitants amb un to innocent i d'infant. També dóna altres referències artístiques de l'espai i parla de les tres joies del Fai.

L'espai per on està pensada la projecció d'aquest holograma és el mur lateral dret de l'església.

.....

Nen:

Hola!! Què hi feu aquí? Sorpresos que hi pugui haver una església construïda dins d'una cova? La meva àvia sempre m'ha explicat que va ser sota aquestes roques on fa molts i molts anys un pastor de la contrada va descobrir una petita escultura barroca de Sant

Miquel Arcàngel. Era molt i molt antiga i tota daurada. Resulta que el genoll del sant estava mig esborrat a causa de l'escarbotar dels bous que acompanyaven el pastor a les roques. La meua àvia sempre m'ha explicat que el pastor, cap a l'any 997, li va fer construir una petita capella on l'anava a venerar cada dia i que aquell petit temple, amb el temps, es va acabar convertint en l'església que és avui. D'aquella escultura només se'n conserven fotos i ningú sap on ha anat a parar, però a la volta central del presbiteri hi ha esculpida la imatge de Sant Miquel, que recorda aquests orígens llunyans que l'àvia explica amb l'emoció de qui explica un conte.

I us heu fixat en la petita cripta que hi ha aquí baix? Jo no en sé gaire d'art, però és un gran tresor, igual que la creu romànica, també dita creu de Riells del Fai, que es portava a les processons. També és una joia la petita figura d'alabastre de la Mare de Déu, que data d'entre els segles XV i XVI. Cap a l'any 1520 el monjo Andreu d'Arbizu va fer construir-li un altar.

Aquesta làpida de marbre negre (*assenyalant amb el dit la direcció on es troba*) és la làpida on hi ha enterrat Guillem Berenguer, comte d'Osona entre els anys 1035 i 1054, que després de renunciar als seus drets, es va fer monjo del monestir. L'altra làpida que veieu és la del monjo Andreu d'Arbizu de qui abans us he parlat, era d'origen navarrès i va ser un religiós que va aportar molts béns al monestir.

IV) Espai llegendes: la Cova de les Tosques

Projecció d'un holograma d'una actriu que caracteritzi una dona d'aigua, tipus fada, que es dirigeix als visitants amb veu dolça, però fantasmagòrica i una mica hipnotitzadora. En ser un dels espais més màgics del conjunt de Sant Miquel, la Cova de les Tosques es converteix en l'espai idoni per fer conèixer diverses llegendes ambientades en aquesta mateixa cova o que s'hi relacionen.

L'espai per on està pensada aquesta projecció és la paret entrant a mà dreta de la cova. Els llums s'aniran apagant quan comenci la projecció i la cova es quedarà gairebé a les fosques quan apareguin projectats els diferents mappings.

.....

Dona d'aigua:

Passeu estimats visitants, benvinguts a la més antiga i reconeguda de les coves del Fai. Sempre l'hem anomenat Cova de les Tosques, per la gran quantitat de roques calcàries –tosques– que la formen. Les aigües s'han enretirat, excepte en els llocs de més profunditat i és per això que jo no em podré quedar gaire estona aquí, amb vosaltres. Aviat desapareixeré i em deixareu de veure perquè el sostre va minvant i es fon en un petit llac subterrani que encara avui em fa de refugi i que es troba gairebé sota el gran saltant de Sant Miquel. Sempre hi ha hagut el misteri de si més enllà hi havia més sales. Aquestes coves del Fai són origen de moltes llegendes i jo en sóc un dels seus personatges.

Molts anys abans d'existir el monestir dedicat a Sant Miquel Arcàngel, aquestes coves estaven dedicades a la deessa Venus. Va ser amb l'arribada del cristianisme que l'Arcàngel ens va fer enfonsar a nosaltres, pobres dones d'aigua, sota els abismes del Fai. Aquí em teniu, una de les poques dones d'aigua supervivents d'aquestes contrades. Una dona d'aigua que no ha quedat soterrada pels faigs que els llenyataires de la zona van talar durant aquells fatídics dies sota les ordres de l'Arcàngel.

Des de llavors, les nits de lluna plena i en especial la nit de Sant Joan, no hem deixat de fer ressonar les nostres veus per la vall i pels cingles i, en més d'una ocasió, hem fet caure en el fons de les nostres aigües algun aventurer intrèpid que, enamorat i embadalit amb els nostres cants, no ha tornat a sortir mai més. Sí, sí, ja us ho podeu ben creure!

Potser l'únic cas que no va anar ben bé així va ser el de l'hereu Viaplana de Granollers, que es va enamorar de la que havia estat la nostra reina. Va aconseguir casar-s'hi tot fent-li la promesa que mai dels mais l'anomenaria dona d'aigua. Un dia, però, la reina va donar ordres de segar uns camps encara verds i el seu marit es va enfadar tant amb ella que la va mal anomenar amb aquell sintagma prohibit de “dona d'aigua”. Ella immediatament va desaparèixer. Va tornar aquí amb nosaltres i l'hereu molt trist ho va provar tot per tornar-la a veure. Ella, però, va acabar enduent-se els dos fills, cosa que va portar a la desesperació més absoluta de qui havia estat el seu marit. Pobre home!

Per tancar aquesta llegenda, projecció-mapping d'imatges que il·lustrin la llegenda amb una veu en off que reciti alguns versos del poema “Vallderrós” (2004: 76-84) de Maria del Bell-lloc.⁴⁰

---

⁴⁰ Vegeu annexos: poema 1.

Seguidament, es torna a projectar l'holograma de la dona d'aigua al mateix lloc on s'havia projectat abans i d'on havia desaparegut amb la projecció-mapping anterior. Encara manté el mateix to dolç i hipnotitzador quan torna a començar a parlar.

Dona d'aigua:

Per no deixar-vos amb el regust amarg d'aquesta escena tan trista i que a mi encara em trenca el cor cada cop que la torno a veure, us vull explicar una altra curiositat màgica que demostra la fortalesa i la protecció d'aquesta cova.

Projecció d'un mapping amb imatges que il·lustrin la llegenda "La cova del pastor" mentre la dona d'aigua la va explicant.

Al llarg dels temps, el Fai i les seves coves han estat un lloc ideal per amagar-se i defensar-se d'invasions i de guerres. Durant la conquesta musulmana el segle VIII, els sarraïns mai van poder enfilarse al replà del Fai i el rei moro de Riells mai va aconseguir fer fora la nombrosa comunitat de cristians que s'hi refugiava. Amb l'objectiu de fer-los morir de fam, va fer posar sentinelles al fons de la vall i al cim de la muntanya. Un pastor cristià que vivia en territori àrab els enviava menjar a través d'aquesta cova, que comunica la capella de Sant Martí amb la vall. Encara avui es conserva la silueta de la imatge del pastor amb el seu gos petrificat. Molt probablement, podria tractar-se del mateix pastor que va descobrir la imatge de Sant Miquel Arcàngel.

V) Espai església de Sant Martí

Projecció de l'holograma d'una actriu que caracteritzi una ermitana que té cura de la petita església de Sant Martí. Se la coneix molt bé, de la mateixa manera que sap moltes de les llegendes del lloc. Va escombrant mentre parla i es dirigeix als visitants amb un to amable i com si expliqués un conte.

L'espai per on està pensada que es dugui a terme aquesta projecció és a la zona de l'absis.

.....

Ermitana:

Com prova la passejada? Després de tantes explicacions, segur que teniu ganes de seure una estona. Seieu, seieu. Jo em passo el dia escombrant i tenint cura d'aquesta petita ermita, des que el meu marit se'n va anar al cel. M'agrada rebre visites i sentir-me acompanyada de tant en tant. Aquesta és l'església romànica de Sant Martí, era el centre religiós de la zona fins que va anar perdent importància amb la construcció de l'església del monestir. Era més antiga, però es va reconstruir el segle XIII.

El culte a Sant Martí va desaparèixer el 1936, amb l'esclat de la Guerra Civil. Quan fa uns anys es va enretirar l'altar van aparèixer unes pintures romàniques molt boniques que avui no són aquí. Il·lustraven la vida de Sant Martí. Aquesta ermita és molt humida i diu que s'haguessin fet malbé. El cas és que se les va endur un restaurador cap a Barcelona... Eren així:

Projecció mapping de les pintures a la zona de l'absis i l'altar.

El vailet que us heu trobat a l'església-cova de Sant Miquel és el meu nét. Una altra llegenda molt famosa que es deu haver deixat d'explicar-vos és la de "El convent de monges de Sant Miquel". Segons la llegenda, fa molts i molts anys aquí al Fai també hi havia hagut un convent de monges, fins que una nit de tempesta va caure a l'abisme.

Les monges, oblidant els seus deures sagrats, van celebrar un gran banquet amb uns cavallers ben plantats que s'havien presentat al convent en saber que les dones tenien fama de ser molt boniques. La llegenda diu que, del convent, no en va quedar res. S'han trobat restes de l'edifici llegendari entre l'església de Sant Miquel i la Cova de les Tosques i l'anomenat estany de les monges encara recorda aquesta llegenda.

Projecció d'imatges que il·lustrin la llegenda acompanyades d'alguns versos recitats en veu en off del poema "Tradició" de Maria del Bell-lloc.⁴¹

---

⁴¹ Vegeu annexos: poema 2.

VI) Espai final: mirador de l'església de Sant Martí amb vistes a la Vall del Tenes

Els dos actors / actrius caracteritzats d'excursionistes del segle XXI equipats amb motxilles, botes i cantimplores que han acompanyat els visitants al llarg de tota visita els diuen fins aviat amb un to proper, familiar i informal.

L'espai per on està pensada que es dugui a terme aquesta escena és el mirador de l'església de Sant Martí. (També hi hauria la possibilitat que fossin projectats en format d'holograma en una paret –depenent de la decisió inicial).

.....

Excursionista 1 / 2:

Ja hem arribat al final de la visita. Des d'aquest mirador sobre la Vall del Tenes de l'església de Sant Martí us deixem perquè acabeu de gaudir del lloc tanta estona com vulgueu. Esperem que us hagi agradat. Ah! I recordeu: Sant Miquel del Fai és un lloc màgic i, com diu la llegenda, aneu en compte que no quedeu embadalits pels cants de les dones d'aigua que podem escoltar per aquí!

5. Conclusions

Sant Miquel del Fai és un espai de patrimoni ric, perfectament definible com a paisatge cultural, perquè els atractius que el converteixen en un espai valuós són fruit d'una suma de la seva geografia i naturalesa singulars que s'enriqueix amb els elements arquitectònics, artístics i simbòlics que s'hi han anat aportant. Per això, ara que la Diputació de Barcelona ha adquirit l'espai per convertir-lo en un actiu de la seva Xarxa de Parcs Naturals, aquest treball s'ha volgut fixar sobretot en aquests darrers elements de caire humanístic per fer-ne una presentació que admirí totes les seves dimensions, superant la descurança amb què s'ha gestionat durant molts anys o l'enfoc exclusivament naturalístic que ha tingut els darrers temps. Tanmateix, no s'ha volgut deixar de fer una descripció breu dels valors naturals –que depassen el camp d'estudi d'aquest treball–, però que són imprescindibles per entendre els altres components del paisatge que tenen com a substrat aquesta vessant geomorfològica tan atractiva i d'interès que són els salts d'aigua, les balmes i les coves del paratge de Sant Miquel del Fai.

La interdisciplinarietat que les humanitats ofereixen ha permès apropar-se a l'art, la història i la literatura que es relacionen amb aquest paisatge i projectar una visió general que contempla aquestes disciplines vinculades les unes amb les altres. Sant Miquel del Fai és un conjunt patrimonial amb molts anys d'història i on s'endevina l'empremta de l'ésser humà que, des de ben antic, ha anat ordenant els elements naturals del paisatge, fins a arribar-hi a construir el conjunt monàstic iniciat al segle X. L'antic priorat, l'església-cova de Sant Miquel i la petita església de Sant Martí i les “joies artístiques” que acullen aquests tres edificis confereixen els elements més destacats del conjunt artístic-arquitectònic.

Ha quedat demostrat que l'espectacularitat del paisatge de Sant Miquel del Fai va resultar inspirador per escriptors romàntics tan rellevants de la literatura catalana del segle XIX com Víctor Balaguer i que fins i tot potser per això noms de ressò de la literatura universal com Lord Byron, George Sand i Théophile Gautier van visitar-lo i van ser-ne grans admiradors. Sant Miquel del Fai es va convertir també en el paisatge d'altres mostres literàries com els poemes de Maria del Bell-lloc, una autora que ha estat descoberta no fa gaires anys i que aquest treball ha volgut tenir en molta consideració, sobretot en l'apartat 4, en fer la proposta de visita guiada.

La creació de llegendes, carregades de màgia, que parlen dels seus orígens i dels seus misteris, són potser la part que dóna més joc a l'hora de presentar la vessant més literària de Sant Miquel del Fai. Volien ser el contingut principal del guió de la visita, però només són una petita part de la seva àmplia riquesa i, per això, la proposta resultant ha acabat fent una síntesi que engloba els valors simbòlics –on hi ha inclosos els llegendaris–, però també els històrics i els estètics que té el paisatge.

Al llarg d'aquestes pàgines també s'han observat els usos o mals usos que, des dels anys seixanta del segle passat, amb una certa massificació del lloc, van fer que Sant Miquel del Fai passés per èpoques en què es va perdre o malmetre bona part del seu patrimoni monumental, com, de fet, va passar a molts altres llocs. Ara, però, és una gran oportunitat per recuperar i retornar a l'espai la dignitat que es mereix i, en la mesura que sigui possible, també les peces i les còpies que li pertanyen, de la mateixa manera que seria convenient, per exemple, que els frescos de Sant Martí poguessin recuperar-se ni que fos projectant-se *in situ* en forma de *mapping*.

Conèixer i descriure els valors d'ús social que té i que ha tingut el paratge han estat determinants a l'hora d'establir una proposta de visita guiada que combini tècniques dramàtiques i audiovisuals, complementàriament amb plafons explicatius. S'ha pretès dissenyar una proposta que pugui arribar a un públic el més ampli possible, explicant el patrimoni d'una manera que atregui el visitant i desperti la seva complicitat.

Aquest treball ha mirat Sant Miquel del Fai en la seva globalitat i n'ha classificat els valors diversos, subratllant que es pot convertir en un espai atractiu i formatiu alhora, que no renyeixi amb el component lúdic que tenen per definició els parcs naturals. Ara, obert al públic com a parc natural de la Diputació de Barcelona, Sant Miquel del Fai es pot convertir en un espai referent de paisatge cultural que també pot reforçar la identificació patrimonial dels Cingles de Bertí i de la Vall del Tenes en el seu conjunt.

Bibliografia

BADÓ, Lluís (1905): *De Barcelona a Sant Miquel del Fai*. Barcelona: Tobella & Costa.

BALAGUER, Víctor (1856): *Una expedició a Sant Miquel del Fay*, Barcelona: Imprenta de A. Brusi.

BELL-LLOC, Maria del (2004): *Llegendari*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

BOADA, Martí; CASAS, Pep i CAMPDEPADRÓS, Joan (1993): *Llegendes de Sant Miquel del Fai*, Montserrat: Edicions del Brau.

BOIXAREU, Mercè (1968): *Vida i obra de Màrius Torres*, Barcelona: Selecta, p. 40-42.

CANO, Jesús (2015): *El Bertí. Flaixos d'una cinglera*, Santa Eulàlia de Ronçana: editada per l'autor amb el suport d'institucions.

CASELLAS, Raimon (1901): *Els sots feréstecs*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1996.

DANTÍ, Jaume, GALOBART, Lluís i RUIZ, Joan (1995): *La Vall del Tenes. Natura, passat i present d'un racó del Vallès, La Garriga i Santa Eulàlia de Ronçana*: Mancomunitat de la Vall del Tenes.

Departament de Medi Ambient, Generalitat de Catalunya (1996): *Espais inclosos en el Pla d'espais d'interès natural –PEIN*. Barcelona: Grup 3, p. 3, p. 202. Recuperat de: [«http://mediambient.gencat.cat/ca/05_ambits_dactuacio/patrimoni_natural/senp_catalunya/el_sistema/el_pla_despais_dinteres_natural_de_catalunya/documentacio_del_pein/»](http://mediambient.gencat.cat/ca/05_ambits_dactuacio/patrimoni_natural/senp_catalunya/el_sistema/el_pla_despais_dinteres_natural_de_catalunya/documentacio_del_pein/).

Departament de Territori i Sostenibilitat, Generalitat de Catalunya (2013): *Xarxa natura 2000. Memòria i Llista d'espais que componen la proposta*, Barcelona. Recuperat de: [«http://mediambient.gencat.cat/ca/05_ambits_dactuacio/patrimoni_natural/senp_catalunya/el_sistema/xarxa_natura_2000/xarxa_natura_2000_a_catalunya/info_gnl/»](http://mediambient.gencat.cat/ca/05_ambits_dactuacio/patrimoni_natural/senp_catalunya/el_sistema/xarxa_natura_2000/xarxa_natura_2000_a_catalunya/info_gnl/).

Diputació de Barcelona (2017): “Sant Miquel del Fai, un nou parc públic de patrimoni i natura” a *Vallesos* núm. 14, Anglès: Gent i Terra, p. 120-121.

MASPONS, Francesc (Blai Einer) (1921): *Capcigrany*, Anglès: Gent i Terra, 2017.

NOGUÉ, Joan; SALA, Pere i GRAU, Jordi (2016): *Els catàlegs de paisatge de Catalunya: metodologia*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; ATLL, Concessionària de la Generalitat, SA.

PLADEVALL, Antoni (1970): *Sant Miquel del Fai: mil anys d'història* (2a edició), l'Hospitalet: Bergas Indústries Gràfiques.

ROMA, Francesc (2015): *Vallès Oriental. 44 indrets amb encant*, Sant Vicenç de Castellet: Farell Editors.

___ (2016): “Rius dels temps, altres ribes”, *Vallesos* núm. 12, Anglès: Gent i Terra, p.73.

RUÉ, Carles (2011): “Visió dels paisatges vallesans”, *Vallesos* núm. 2, Anglès: Gent i Terra, p.140-141.

SAUER, Carl O. (1925): *The Morphology of Landscape*. California: University of California Publications in Geography.

TELL, Ramon i ZURDO, Ferran (2016): *Pels cingles de Bertí i de Gallifa*, Valls: Cossetània Edicions.

UEC de la Vall del Tenes (2002): *Itineraris pels Cingles del Bertí des de Riells del Fai*, Barcelona: Grafime-Tot Gràfiques Gea.

UNESCO: “Cultural landscapes”. Recuperat de: «<https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>».

VICENS, Albert (2016): “Camins d'aigua”, *Vallesos* núm. 12, Anglès: Gent i Terra, p.68.

Altres enllaços d'interès:

Cim de les Àligues: «<https://cimdaligues.com/>».

Monestir de Sant Pere de Casserres: «<http://www.santperedecasserres.cat/#>».

Mons Observans: «<http://www.monsobservans.cat/>».

Mont Sant Benet: «<http://monstbenet.com/ca/visites>».

Museu del Ter: «<http://www.museudelter.cat/>».

Revista-llibre Vallesos: «<http://vallesos.cat/>».

Sant Miquel del Fai, Barcelona Film Comission:
«<http://www.bcncatfilmcommission.com/es/location/sant-miquel-del-fai>».

Annexos

I) Figures

Figura 1: Els Cingles de Bertí i la seva diversitat de tonalitats. Font: Mariona Relats.

Figura 2: A mà esquerra, el salt d'aigua del riu Tenes, que ha esdevingut icona del paratge. A mà dreta, el salt d'aigua del riu Rossinyol al costat de l'antic priorat. Font: Mariona Relats.

Figura 3: Cova de les Tosques. Font: Barcelona Film Comission.

Figura 4: Antiga central hidroelèctrica als peus de Sant Miquel del Fai, de mitjan segle XX. Font: Mariona Relats.

Figura 5: Pont del segle XVI sobre el riu Rossinyol.

Font: Mariona Relats.

Figura 6: Obertura d'accés al conjunt monàstic, segons la inscripció de l'any

1592. Font: Mariona Relats.

Figura 7: Urbanitzacions residencials als peus dels

Cingles de Bertí. Font: Mariona Relats.

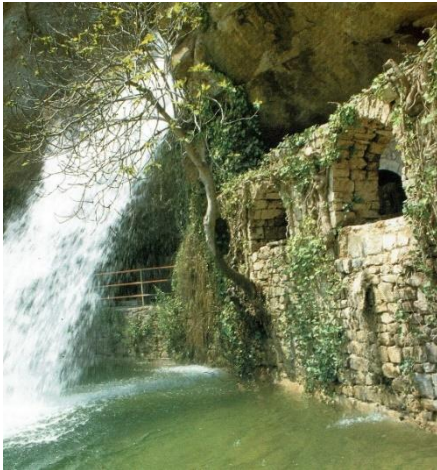
Figura 8: Edifici gòtic del segle XV, antic priorat del

monestir. Font: *Vallesos* núm. 14 (2017:120).

Figura 9: Finestrals d'arc lobulat a l'edifici del priorat.
Font: CANO, Jesús (2015:149).

Figura 10: Arcs de pedra tosca en l'edificació annexa del priorat que toca a la bassa on desemboca el riu Rossinyol. Font: PLADEVALL, Antoni (1970: 54).

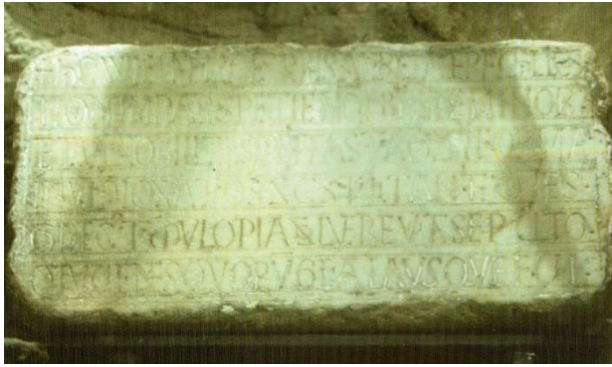

Figura 11: Església-cova troglodítica de Sant Miquel, de l'any 997. Font: *Vallesos* núm. 14 (2017:120).

Figura 12: Campanar modern de l'església-cova de Sant Miquel amb les campanes trencades des del 1936 amb l'inici de la Guerra. Font: Barcelona Film Comission.

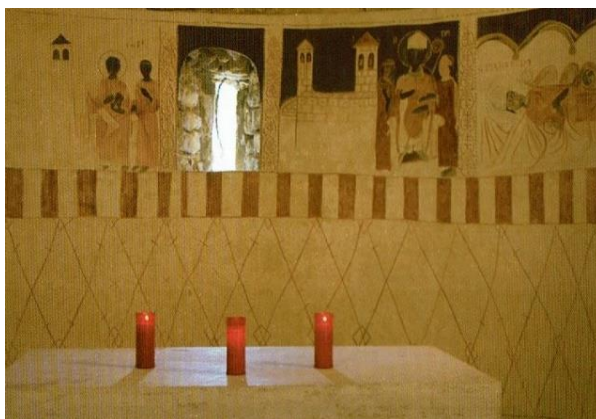
Figura 13: Làpida sepulcral de marbre de Guillem Berenguer, comte d'Osona entre el 1305 i el 1054. Font: CANO, Jesús (2015: 152).

Figura 14: Làpida del monjo Andreu d'Arbizu amb el relleu policromat de dos àngels que sostenen un escut rodó. Font: CANO, Jesús (2015: 153).

Figura 15: Església romànica de Sant Martí. Font: CANO, Jesús (2015:158).

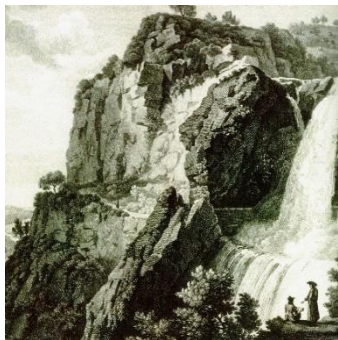
Figura 16: Pintures romàniques de l'església de Sant Martí. Font: CANO, Jesús (2015: 159)

Figura 17: Creu romànica o de Riells del Fai de plata repujada. L'original es troba al Museu Arqueològic Diocesà de Barcelona. Font: PLADEVALL, Antoni (1970: 70).

Figura 18: Escultura gòtica d'alabastre la Mare de Déu, data d'entre dels segles XIV i XV. L'original es troba al Museu Maricel de Sitges. Font: CANO, Jesús (2015: 154).

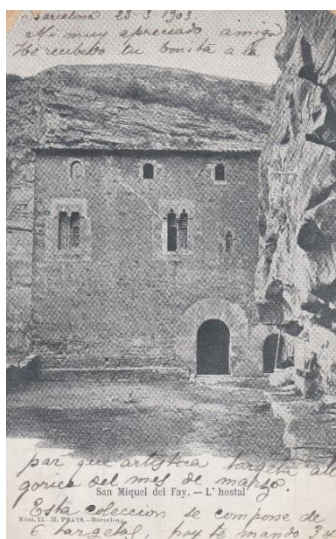
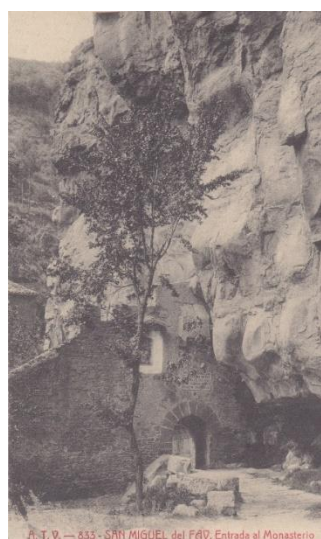
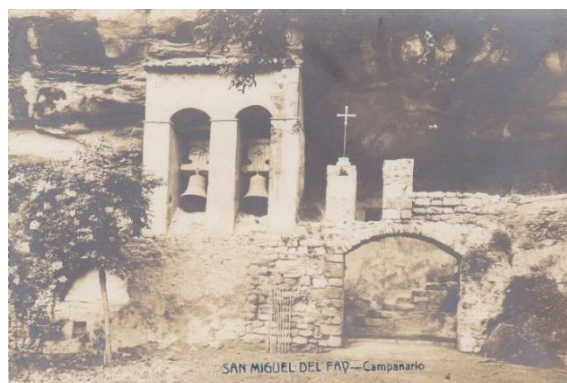
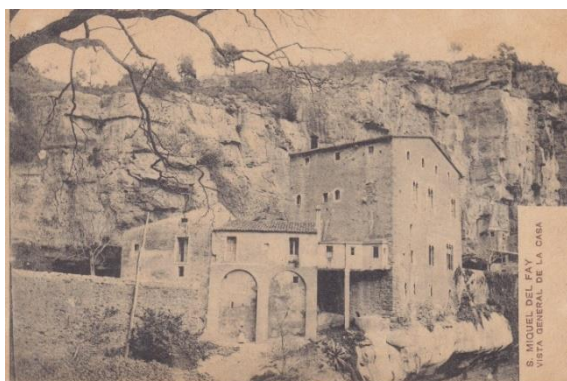
Figura 19: Gravat del saltant de Sant Miquel del Fai d'Alexandre Louis Joseph, marquès de Laborde. Font: PLADEVALL, Antoni (1970: 30).

Figura 20: Estàtua de bronze de mida natural de l'escriptor català Josep Pla a la plaça del Bon Repòs. És obra de Tomás Atienza. Font: CANO, Jesús (2015: 145).

Altres figures. Imatges antigues de postals del primer terç del segle XX, del 1903 i del 1930. Font: Arxiu familiar Miquel Mas (Bigues i Riells).

II) Poemes

Poema 1: “Tradició”. Font: BELL-LLOC, Maria del (2004): *Llegendari*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 47-50.

Al cim d'una aspra roca
de Sant Miquel
hi ha un convent de monges
de Sant Benet.
Matí, matinadeta,
lo sol ixent,
se n'ou gran terratrèmol
pels voltants d'ell.
Comtes, barons, marquesos
amb llurs donzells,
servents menant los gossos
i falconers
per estos llocs caçada
vénen a fer.
Ja van a trucar els patges
en lo convent;
senyors porten i llebres
i óssos negreus.
-¿Voldreu, bona abadessa,
fer-nos mercè
d'estatge dar'ns i taula,
com soleu fer
quan venim a caçada
per est desert?

Son pas lo sol endreça
cap a occident,
i allí del nord devallen,
esbart ferest!,
cendroses nuvolades
fosquint lo cel.

A dins del clos se n'entren
los cavallers,
vestits de fina seda,
ploma al capell,
dels esperons dringant-se
l'or i l'argent.
Les taules són parades
superbament;
hi fumen senyors, llebres
i óssos negreus;
les copes fins dalt plenes
de vins molt vells.

Sobre domassos seuen
los cavallers
enmig d'ells hi ha les monges
amb llurs blancs vels.
Parlen de la caçada,
dels cans llebrers,
de l'encalçada fera,
d'amor també.
Poc a poc la disbauxa
ja va creixent
i s'alcen seguit les copes
que donen pler,
mentre amb llurs dolces lires
patges molts bells
impúdics cants entonen
en honor seu,
del convent fent somoure
los fonaments.

De Bertí per los cingles,
venint del cel,
trons i llamps espeteguen
amb so ferest:
corren als caus les feres
cercant recés,
los arbres fortment cruixen
vinclats pel vent,
udola el ca, renilla
Tenes
que corre al peu.
«Desperteu's, desperteu's,
vos parla el Cel;
potser quan voldreu fer-ho
no en serà temps.»
Un llamp brilla de sobte,
sembla un infern.
Llepa amb sa roja llengua
los fonaments
del convent que es deslliguen
amb espetec,
i amb nobles, monges, patges
i amb los donzells,
falcons, domassos, joies,
cans i corsers,
del vell jaç estimbant-se
salta botent,

de por el corser.
Sols ells de res s'adonen,
no tenen fre.
Vostra pureza, monges,
ai, què s'és fet?
Dels alts penyals rompent-se
les fortes rael
s'estimben al riu
de la una roca a l'altra
per los cairells
fins a arribar al roig Tenes
que gruny al peu...
Diuen que d'aquell dia,
quan la nit ve,
s'ouen per entre els arbres
fondos gemecs.
Són les ànimes rèprobes
del jorn aquell!
I al caure la cascata
sonen també
entre el polsim de l'aigua
les veus planyents
de les que a Déu juraren
ser només d'Ell.

Poema 2: “Vallderrós”. Font: BELL-LLOC, Maria del (2004): *Llegendari*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 76-84.

Vallderrós, l'hermosa vall,
la tan fresca i regalada,
on tot l'any canten aucells
i hi floreixen flors galanes,
per corona té un penyal
tot solcat de fresques aigües;
en la penya molts de llacs,
i també el gorg de les fades.
Delitós siti és aquell,
delitós com cap n'hi haja;
tan hermós, quiet i apartat
que sembla un lloc d'encantàries.

I
Revoltat per alt rocam
que heura i brosta pertot xapen,
en lo cloent de la vall,
quasi al cim de la muntanya,
hi ha format un bell redós
on hi brolla l'aigua clara.
Grosses roques entremig
que de dalt són esvinçades;
los canyars se van lligant
amb les flors que fan garlanda,
mentres l'aigua mansament
forma llacs de fresca estada
que mostren creixents los joncs
i l'herbei per les vorades.
L'aigua apar verda de dins
entremig tanta fondària,
verda, clara i transparent
reflectint quant s'hi emmiralla.
Per ço en ella sol o estels

de dia o nit sempre es banyen.
I aquella mitja claror
que tot vagament s'hi escampa,
lo goteig que sempre es sent
i va formant tosca estranya,
juntant de dalt fins a baix
herbes, roca i molsa blana;
i la flaire de les flors,
i el perfum que tot exhala,
la soletat que es respira,
la sorda remor dels arbres,
en altre món fan pensar
que del tot l'ànima encanta.
És cada herba allí una flor
roblerta de perles d'aigua,
que va brollant de pertot
formant a centes cascates.
Així en naixen altres llacs
on los lliris fan brotada,
pintadets de tots colors,
llançant sempre gran fragància;
fins que l'aigua sobreixint
va cap avall relliscant-me
per trencar-se en mil bocins,
tot fent pluja d'or i plata
entre flors, brillants i estels,
robins, perles i esmaragdes,
reflectint l'hermosa llum
que amb tanta d'aigua com raja
l'arc de Sant Martí va fent,
que sos set colors escampa,
los escampa per la vall,
per los gorgs i les cascates.

Delitós siti és aquell,
delitós com cap n'hi haja;
tan hermós, quiet i apartat
com ho són los llocs de fades.

II

Part damunt, a dalt, hi ha el gorg,
part davall l'hermosa plana.
Cada dia al tombar el sol
ixen del gorg dones d'aigua.
Lo vestit porten d'estels,
los cabells plens d'esmaragdes,
un carbonacle al mig del front,
que raigs d'or entorn escampa.
Cap avall baixen lliscant
tot de perles fent sembrada;
se n'entren per dintre els llacs
que de flors van enrotllant-les
i canten dolços cantars
de ben fresca i suau tonada.
Quan la claror ha fugit
comencen a fer sardanes,
s'ouen crits d'ací d'allà
que van perdent-se per l'aire.
Los remors van sent estranys,
més de pressa és la rodada;
tan de pressa arriba a ser
que de terra fins s'enlairen:
cap amunt pugen suaument
damunt prats, boscos i cases,
a cada una de les quals
du el repòs la seva fada.
Bona nit per a tothom,
que vos do Déu bona estada.
Si lo dia ha estat pesat,
ja serà la nit de calma.

La muller troba a l'espòs,
veu lo pare a sa mainada.
Amb quin pler l'home llavors
se reclou amb tot lo que ama!
Pensaments li van venint
que li porten esperances,
altres que del temps passat
duen bones recordances;
de tots junts l'home en fa un plec
i amb lo seu amor ho enllaça.
Fugen dols i malvestats,
fellonies i venjances:
sols lo bé regna en son cor
com regna tostemps a casa.
Ja res ni de prop se veu.
Rompent lo silenci s'alça
d'en tant en tant algun crit
que per les valls va escampant-se,
tot cercant l'eternitat
com si al món fos veu estranya.
És l'adéu que va dient
tots los que d'est món ne marxen,
i a ells contesta el toc trist
que sospira la campana,
demanant precés i records
pels difunts de cada casa.
Los precés les fades se'n pugen
per a encendre l'estelada,
que en lo cel hi ha el nostre nord:
bones obres sols lo guanyen.
Tot d'un cop lo firmament
és encesa lluminària,
tatxonat d'estels brillants,
uns de més claror que els altres.
Ai d'aquells que lluen poc!
Males noves du la fada:

si lo brill no torna aviat
mala sort haurà la casa.
Mentrestant que tot usualment
van vagant pel cel les fades,
vigilant lo somni dolç
i esbargint la benaurança,
ja despunta el bon matí.
Confoses en la boirada
llavors vers los llacs se'n tornen
tot fent sentir ses tonades.
I l'airet torna a bufar
i la llum torna a esclatar-ne,
tota feta de colors
de blau pur i encesa grana.
Los brins d'herba i lo fullam
van carregats de rosada
i de perles que a la nit
hi ha anat llançant les fades.
Los aucells van refilant
i les flors totes se baden;
tot arreu s'alcen alens
de goig, de vida i bonança,
quan de cop, lo rol roent
ix part d'allà en la mar blava,
revestint a tot lo món
de polsim d'or i de grana
de robins, perles, brillants,
de topazis i esmaragdes,
que els llacs van arplegant,
que els llacs van arplegant
junt amb la claror de l'auga
i conserven tot lo jorn
perquè s'hi banyen les fades.
Delitós siti és aquell,
delitós cop cap n'hi haja;
tan hermós, quiet i apartat

que sembla un lloc d'encantàries.

III

Un dia amb son ramadet
una pastora hi devalla.
Lo ramat queda parat,
la pastora meravellada:
de dins dels llacs tot seguit
van eixint-ne hermoses canyes,
de les fades bell disfress
per a haver persona humana.
Tan bon punt hi fou a prop
ja comencen d'enrotllar-la,
i ballant a son entorn
i tirant-li perles d'aigua
se l'enduen manyagoies
cap al gorg de l'aigua blava.
L'aigua feia remolins,
lo seu fons enlluernava:
tan bon punt hi va mirar
fins al fons no va parar-ne.
Llavores al peu del gorg
va brotar-hi un lliri d'aigua
on fa niu lo rossinyol
i tristes cançons hi canta,
demanant sempre a tothom
que al gorg tire una fusada
de cànem per a filar,
i darrere aquella una altra
fins que arribe a haver-n'hi prou
per poder desencantar-la.
Son promès ho agrairà,
que és l'hereu de can Viaplana,
hereu ric i generós
que mai para de plorar-la.
Per fi un dia en va sortir

feta una molt bella dama,
una estrella al mig del front
i el vestit de perles d'aigua.
Un pastoret va trobar
al qui la fada encisava:
lo va prendre per la mà
li digué dolces paraules,
li pregà li fes mercè
de volguer acontentar-la
de baixar fins allí baix,
que feliç fóra amb les fades.
Son parlar era melós,
sa hermosura com cap altra.
Lo gorg feia remolins,
lo seu fons enlluernava:
lo pastor arrenca un crit
i a l'endins tira a la fada.
Grans esquitxos van saltar,
tots los llacs s'ompliren d'aigua
cap avall a doll vessant,
invadint tota la plana,
rebassant-ho tot arreu
amb grans trons i torbonada.
De llavores tot sovint
tempestats n'ixen encara
que estremeixin a tothom,
més que tot can Viaplana
que és voreta del torrent
i fins allí arriba l'aigua:
la gran sort del ciri encès
que del monument ne guarden.
La gran ventura hi hagué
que a ella el ceptre van dar-ne,
i sent regina dels llacs
a la vall sempre resguarda
i a lo poble de Riells,

més que tot can Viaplana
on hi té tot lo seu cor,
lo seu desig, la seva ànima.
Per ço un dia cap al tard
quan per lo riu ella passava,
en un gorg se va posar
tot banyant-se en l'aigua clara:
tan bon punt ell l'obirà
que hi va córrer sense parar-ne.
-Amor meu, mon somni dolç,
Si vols venir a ma casa,
sa mestressa tu en seràs,
en mon cor tindràs posada-.
Ella a l'anar-hi exigí
de no dir-li «dona d'aigua»
fins al cap de los set anys,
dels set anys i una diada.
Pels profits ella mirà
com ningú, potser, de casa;
va segar-ne pels profits
essent verd lo blat encara.
Quan l'hereu ho sàpigues
maleí la dona d'aigua:
al bell punt amb gran soroll
sota terra s'enfonsava.
Quan no feia encara un quart
ja en ve forta pedregada;
beneir tot fou llavors
la muller que tant amava,
La pastora cada jorn
sos fills anava a arreglar-ne;
l'hereu encara més trist
tenir-la allí i no obirar-la.
Que cusin, demanà als fills,
sos vestits als de sa mare,

que així no podrà fugir
i amb ell tornarà a quedar-se.
Al sendemà al dematí
los seus fills ja no trobava.
Per ço a voltes dins dels llacs
s'ouen crits com de mainada,
confosos amb lo ressò
dels xiscles dels ducs i àligues,
fins que els ofega el soroll
que fan picant-ne les fades
quan renten los seus vestits
en les nits de lluna clara
i après los fan eixugar
a l'entorn dels vessants d'aigua.

Prou se veu des de Riells,
com també es veu la llum blanca
que a les donzelles salvà
que en tribut eren donades
al rei moro de Montbui
que una cova allí habitava,
plena avui tan sols d'arrels
que de dalt baix va furgant-ne,

de petjades de los ducs,
de sons feréstecs que espanten,
descoberta allà en lo cim
sens replà que hi dongui entrada.
L'heura hi naix en grans penjolls
i amb la falzia s'enllaça
rodejant la fresca font
on les fades s'emmirallen
enmig de lliris, clavells,
gessamins, violes boscanes.

Delitós siti és aquell,
delitós com cap n'hi haja;
tan hermós, quiet i apartat,
que sembla un lloc d'encantàries.
Vallderrós, l'hermosa vall,
la tan fresca i regalada,
on tot l'any canten aucells
i hi floreixen flors galanes,
plena n'ets de tradicions,
d'hermosura i de fe santa,
verdader mirall del que és
nostra terra catalana.

III) Entrevista

Antoni Pladevall: “Sense el monestir, l’espai de Sant Miquel del Fai perdria un gran valor”

Sant Quirze Safaja, 24/02/2018.

Antoni Pladevall i Font (1934, Taradell). Després d’estudiar al seminari de Vic i a la Universitat Catòlica de Lovaina, va ser ordenat sacerdot el 1957. Des de llavors, sempre ha anat compaginant l’activitat religiosa pròpia d’un capellà amb la de recerca i estudi d’un historiador. Ha escrit un gran nombre de monografies locals properes al seu poble natal, Taradell, i també dels municipis veïns d’on ha exercit de rector, com ara Sant Quirze Safaja, on avui continua al capdavant de la parròquia. És autor de diverses monografies dedicades a Sant Miquel del Fai, del qual n’és l’expert principal, així com d’altres monestirs i santuaris –el Far, la Gleva, etc. Ha col·laborat en el catàleg monumental del Servei de Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona i com a assessor general de la col·lecció *Gran geografia comarcal de Catalunya* (Ed. Enciclopèdia Catalana). Entre el 1980 i el 1999 va ser cap de la secció d’inventari del Patrimoni Artístic de la Generalitat de Catalunya, tret del període entre el 1984 i el 1986, que va ser director general del Patrimoni Artístic del Departament de Cultura de la Generalitat.

Sant Miquel del Fai és un paratge singular amb un valor patrimonial molt ampli (geològic, paisatgístic, històric, religiós, simbòlic, etc.) Quin valor en particular en destacaria?

Més que l’arquitectura, que és complement de l’espai, Sant Miquel del

Fai és un paratge natural molt bonic i singular: les cascades, el tall que fa la cinglera, etc., li donen aquest caràcter tan especial. A més a més, s’hi troben dos rius: el Rossinyol, que salta per sobre l’església-cova de Sant Miquel, i el Tenes, que salta per la cascada. Per

damunt del conjunt hi ha una gran bassa on s'hi emmagatzemava l'aigua que baixa per la cascada i fa anys la deixaven anar únicament els diumenges. El tub baixa per Sant Martí fins l'antiga central hidroelèctrica, de la qual només en queden runes, que produïa electricitat. Ara bé i pel que fa als seus valors, sense el monestir l'espai de Sant Miquel del Fai perdria un gran valor, el monestir li dona la història.

La bellesa natural del lloc és el factor que ha anat configurant progressivament Sant Miquel del Fai com un espai de patrimoni divers?

Sant Miquel de Fai és una prolongació dels Cingles de Bertí. És com un afegit, els Cingles de Bertí hi acaben. Abans dels monjos, s'hi havien establert els homes i dones prehistòrics. El monestir és del 997, quan Gombau de Besora va comprar l'alou. A banda d'això, hi havia tres esglésies, la de Sant Feliu –avui parròquia de Sant Feliu de Codines–, la de Sant Martí i la de Sant Genís, avui desapareguda i que sembla que estava situada al límit entre el bisbat de Vic i de Barcelona. La tradició diu que els altars de la banda dreta de l'església de Sant Genís no podien tocar a la paret perquè si no ja passaven a ser del bisbat de Barcelona, tot i que recentment aquest

bisbat es va partir i ara la zona del Vallès pertany al nou bisbat de Terrassa. Sant Miquel del Fai i aquest entorn és frontera de bisbat i comarca. Jo mateix he fet un llibre que es diu *Sant Quirze Safaja, poble de fronteres*.

Què se n'ha fet de les que vostè anomena les “tres joies del Fai” –la creu romànica, la Mare de Déu gòtica i l'escultura perduda de Sant Miquel Arcàngel– i de les altres peces artístiques del monestir?

La família Tarradelles, que va ser propietària del Fai entre principis del segle XX i l'any 1932, va deixar una foto de l'escultura de la Mare de Déu gòtica. Quan jo treballava per la Diputació de Barcelona i com a director general de Patrimoni de la Generalitat vaig veure aquesta foto al Museu Maricel de Sitges, quan l'estaven reordenant, i vaig pensar que la coneixia. El senyor Xavier Solano, de l'empresa Restaura, que en va ser el darrer propietari, s'ho estimava molt, i en va fer fer una còpia, que encara avui és al Fai. També va fer fer una còpia de la làpida del comte Ramon Berenguer i d'un vaset de l'època almohade, que es va descobrir quan varen fer l'altar nou. Va fer reproduir també una creu romànica que estava a Sant Miquel del Fai i que va anar a parar a la parròquia de

Riells del Fai. La còpia és actualment a Sant Miquel del Fai i l'original és al Museu Episcopal de Barcelona. La còpia li va costar un ronyó. Pel que fa a la petita escultura de Sant Miquel, es va vendre durant l'època que el recinte va ser propietat del Sr. Ascarín. Des de llavors no se n'ha tornat a saber res i només se'n conserven fotografies. Era d'estil barroc i datava del segle XVII.

Creu que valdria la pena portar els béns originals a Sant Miquel del Fai o n'hi ha prou amb que hi hagi les còpies?

Són còpies molt ben fetes i jo crec que ja servirien. El que em sap més greu és que a l'església de Sant Martí hi havia unes pintures murals gòtiques que es va endur a casa seva el llavors arquitecte de la Diputació de Barcelona i encarregat de la restauració de Sant Martí, Camil Pallàs Arisa. Això va ser poc abans que Sant Miquel del Fai passés a mans del Sr. Solano, a primers dels anys noranta. Potser sí que estaria bé de recuperar-les d'alguna manera.

Els diferents propietaris de Sant Miquel del Fai han fet un bon ús de l'espai i l'han conservat bé?

Sant Miquel del Fai va deixar de ser propietat de l'Església amb la desamortització de Mendizábal el 1836. De llavors ençà, ha anat passant per diversos propietaris. Ramon Tarradellas i Raul i la seva dona Filomena Bellavista van ocupar-se del Fai fins al 1932. Seguidament, va ser-ne propietari un mallorquí, el senyor Orfila, que era metge i que va regentar l'espai per a l'ús privat i de les seves amistats. Va ser molt criticat. Una nova etapa es va iniciar als anys 60, quan Sant Miquel del Fai va passar a mans del senyor Ascarín, que era casat amb una sevillana. Era l'època en la qual tothom portava al cotxe aquella etiqueta de "Sant Miquel del Fay, joya de Catalunya". Va explotar l'espai com un recinte d'ús turístic, però amb poc respecte pels valors monumentals. És llavors quan es va construir una piscina amb un trampolí i tot a l'estany natural que es forma de l'aportació d'aigua del riu Rossinyol. Una bestiesa! La gent s'hi banyava com si fos un xiringuito. En aquell temps també es va fer tirar a terra una paret d'*opus spicatum* i es van falsificar documents de suposades antigues escriptures que es venien en forma de "paper sellado". Tot plegat va ser un crim. Després, als anys 90, el senyor Solano, de l'empresa Restaura, va comprar Sant Miquel del Fai. Llavors l'espai va recuperar una

gestió amb cura pel patrimoni. El senyor Solano feia tot el que podia, però en el seu temps també es va fer alguna bestiesa. Al priorat, la sala gran del segon pis estava decorada amb unes pintures murals del segle XVIII, amb les escenes de la vida de Santa Eulàlia de Barcelona, que es van perdre. No eren d'un pintor de renom, però és una pena que se les carreguessin. El senyor Solano n'ha estat titular fins a la compra recent de la Diputació de Barcelona.

Ara, perquè no tornés a passar això, com creu que s'hauria de tornar obrir aquest parc?

Que la Diputació de Barcelona hagi adquirit l'espai és una bona notícia. Crec que abans d'obrir les portes al públic una de les primeres coses que s'hauria de fer és netejar-lo bé. Un cop es pugui obrir, crec que s'hauria de fer pagar una entrada petita que cobreixi els costos de manteniment i de vigilància. Depèn de com la Diputació ho vulgui aprofitar, però espero que això li anirà bé. També crec que seria una gran oportunitat per parlar bé d'altres valors que té el paratge. Sant Miquel del Fai ha estat sempre un indret conegut entre els excursionistes. Des de finals del segle XIX, venien aquí i deixaven gravada alguna cosa, era una raresa. Els valors naturals (les cascades,

les grutes, etc.) són el que sempre s'ha posat més en relleu, en canvi, ningú ha parlat gaire de l'art que hi ha aquí.

Hi ha moltes llegendes de Sant Miquel del Fai, què en pensa?

Hi ha llegendes que són versemblants, per explicar la història, però de les de Sant Miquel del Fai no me n'acabo de creure cap, no tenen una base històrica. Tot i així, un santuari sense llegendes és com una rosa sense olor. La llegenda vol ser l'olor. Es tracta de tenir fantasia. El poble que no sabia explicar-se què i que s'ho explicava així. Però s'ha de ser crític amb les llegendes, m'agraden les que són explicació d'un fet històric, però no és el cas de totes les que s'expliquen de Sant Miquel del Fai. Amb tot, sí, de tots els santuaris n'explico les llegendes.

Vostè, entre d'altres coses, va fer un documental de presentació de Sant Miquel del Fai. Ara com s'imaginaria l'espai?

Amb una explicació de la seva història ben feta. A mi m'agrada, per exemple, com han presentat el monestir de Sant Pere de Casseres, barrejant-hi hologrames, fent-ho atractiu. Avui ja no s'ha de fer només a través de plafons

avorrits, s'ha de fer una mica de comèdia.

Vostè explica que per Sant Miquel del Fai van passar-hi reconeguts viatgers i escriptors romàntics. On estan recollits els testimonis d'aquestes visites?

Els grans viatgers de l'època passaven per aquí i quedaven fascinats pel paisatge. Els versos estan apuntats al

llibre de Lluís Badó del 1905, titulat *De Barcelona a Sant Miquel del Fai*. Era l'únic llibret amb informació sobre Sant Miquel del Fai quan jo em vaig posar a treballar sobre el tema. Quan era jove tenia un Seat 600 i amb aquell cotxe em ficava a tot arreu a investigar. Sempre dic que sóc més historiador que capellà. Quan vaig entrar al Seminari ja portava a sobre un bloc de notes amb història recollida.